

ВАЖКІЙ ДЕНЬ

Мал. А. Жуновського

Амеріго Ормеа вийшов з дому рано, о пів на шосту. Ішов дощ. До виборчої дільниці, куди його призначили уповноваженим, Амеріго пробирався прямими й кривими вуличками, по старовинних тротуарах, повз бідні будиночки, певно, вщерть заповнені пожилцями, хоч і позбавлені будь-яких ознак життя в цю досвітню недільну пору.

Амеріго, незнайомий з цим кварталом, читав на почорнілих табличках назви вулиць — мабуть, імена якихось забутих благодійників, — при цьому він відхилив убік парасольку, і дощ бив йому в обличчя.

Серед опозиції (Амеріго Ормеа теж був членом однієї з лівих партій) дощ у день виборів вважався доброю прикметою. Так почали думати після перших післявоєнних виборів, коли ще сподівалися, що в негоду багато прихильників християнсько-демократичної партії, — люди, які мало цікавляться політикою, немічні старі або жителі провінції, — і носа не висунуть на вулицю. Та Амеріго не тішив себе ілюзіями: нині йшов 1953 рік, а попередні вибори показали, що вибор-

ча машина спонукала голосувати всіх, працюючи безвідмовно і в дощ і в спеку.

До того ж, урядові партії силкувались протягти новий виборчий закон (хтось справедливо охрестив його «шахрайським законом»). Суть його полягала в тому, що коаліція, яка набере п'ятдесят процентів голосів плюс один, здобувала дві третини місць. Що ж до Америкі, то він добре згадав собі одне: будь-які зміни в політиці — результат тривалих і складних процесів, тож годі й думати про те, щоб за якоюсь примхою долі щось раптом обернулось на краще завтра чи післязавтра. Для нього, як і для багатьох інших людей, життєвий досвід завжди ставав спонукою до песимістичних роздумів.

З другого боку, існує мораль, і її настанов треба дотримуватись день у день як в особистому житті, так і в політиці; для того, хто не телепень, важать такі дві засади: надто не тішитись уявою, але й не втрачати надії на те, що всі твої вчинки потрібні і корисні. Америкі не був кар'єристом; щоправда, по службі він посувався, та все одно відстоювати справедливість вважав своїм обов'язком. Він не належав до так званих «політиків» ні в громадському житті, ні в стосунках з колегами; слід іще додати — ні в хорошому, ні в поганому розумінні цього слова (бо — Америкі добре знав це — є і погане розуміння і хороше, залежно від того, хто і як це слово вживає). Як член партії, він, хоч і не міг назвати себе «активістом», бо вдача тягла його до тихого, спокійного життя, однак не ховався, коли йшлося про якусь потрібну й сильну для нього справу.

Партійне керівництво вважало його достатньо підкованим ідейно, серйозним товаришем і призначило уповноваженим на вибори — це було скромне, але досить відповідальне завдання, особливо на цій дільниці, в стінах велетенського релігійного закладу. Америкі охоче погодився.

А дощ припускає. Доведеться тьопати цилісінський день в мокрих черевиках.

|| Якщо вживати загальні терміни, як наприклад «ліва партія», «релігійний заклад», або навіть заявляти, не вдаючись до подробиць, що Америкі Ормеа був уповноваженим від комуністичної партії, а виборча дільниця містилася в середині знаменитого «Коттоленго» в Туріні, то ми будемо далеко не точними.

Говорячи «комунізм» або «Коттоленго», треба мати на увазі, що люди, залежно від своїх знань і досвіду, тлумачитимуть ці поняття по-різному, і іноді ці тлумачення будуть прямо протилежними. До того ж, нам іще залишається уточнити, визначити роль

партії в обстановці, яка складалася в Італії в ті роки, і охарактеризувати Америкі, як комуніста. Що ж до «Коттоленго», або, як його ще називають, «Будинку божественного провидіння», то, — припускаючи заздалегідь, що всім відоме призначення цього велетенського закладу, який дає притулок стільком нещасним — калікам, виродкам, розумово відсталим, аж до таємничих істот, що їх нікому не показують, — слід відзначити, з одного боку, жалість до мешканців «Коттоленго» і повагу до благородної справи людей, які їх доглядають, а з другого боку, ту особливу роль, яку він відіграє в передвиборній боротьбі — тоді це слово стає мало не синонімом шахрайства, інтриги і порушень законності.

Після другої світової війни, коли виборче право стало загальним, шпиталі-притулки стали величезним резервом голосів для християнських демократів.

Саме там, бувало, виставляли як виборців ідіотів, вже не сповна розуму старих або паралітиків. Це спричинялося до всляких, по суті, сумних анекдотичних випадків: там виборець з'їв бюлетень, інший, опинившись з аркушем паперу в кабіні, вирішив, що він у туалеті, й справив природну потребу; розповідали, як на дільницю прийшов гурт розумово відсталих, вигукуючи хором номер свого списку і прізвище кандидата: «Один, два, три, Квадрелло! Один, два, три Квадрелло!»

Для Америкі все це давно перестало бути новиною і не викликало ні цікавості, ані подиву; він знав одне: його чекає важкий, напружений день. Шукаючи під дощем адресу, яку йому дали в магістраті, Америкі не міг позбутися враження, ніби він ходить чужою, незнайомою територією.

«Коттоленго» розкинувся серед бідних перенаселених кварталів, сам займаючи площу одного квартала. Це була сукупність притулків, шпиталів, будинків для старих, шкіл і монастирів, одне слово, місто в місті, оточене високим муром, підпорядковане власним законам. Воно, мов розбухле потворне тіло, розляглося серед нових вілл, будівель і підприємств; за муром виднілися дахи, церковні бані, крони дерев, димарі. Часто будівля з будівлею з'єднувались над вулицею високими галереями. Все в «Коттоленго» будувалось, як і на фабриках, з практичною метою, а не для краси, усе було оточене голими мурами і ґратчастими огорожами. Згадка про фабрики має пряий стосунок до «Коттоленго»: та сама практичність, той же дух заповзятливості засновників великих підприємств, — малась на меті допомога нещасним, а водночас і прибуток, — спонукали одного простого священика в сорокових роках минулого століття, в період наближення

промислової революції, заснувати цей пам'ятник милосердя. Ім'я ж його — провінціальне прізвисько—втратило своє індивідуальне звучання і стало назвою відомого всім закладу.

А простий народ почав пов'язувати цю назву з двоскладовим глузливым епітетом — «куту»: так туринці називають дурників, ідіотів.

Назва «Коттоленго», пов'язуючись із поняттям нещастя, була глузливою (такі назви частенько придумують у народі для психіатричних лікарень або тюрем), вона також мала ще деякі значення: благодійність, організаційні здібності, а далі й махінації на виборах, обскурантизм, середньовіччя, обман...

Одне значення налізало на інше, а на мурах дощ періщив заклики, що відразу старіли, немовби їхній запал згасав разом з останніми передвиборними вечорами. Розклеїли їх тільки позавчора, а зараз вони перетворились на брудні, обляпані клеєм шматки паперу, крізь які проглядали нижні шари — маніфести опозиційних партій. Часом для Америкі складність речей видавалася сукупністю шарів, що їх легко відокремити один від одного, як листя артишока, іншим разом все зливалось в якусь мішанину, липке тісто.

Він називався комуністом, ішов цього дощового ранку за завданням партії, але це ще нічого не говорило про те, які обов'язки одне покоління заповідає іншому (затиснений стінами всіх цих церковних будівель, Америкі дивився на себе — водночас іронічно і серйозно — як на останнього дрібного спадкоємця раціоналізму сімнадцятого століття — дарма, що він ніс у собі незначний залишок цієї спадщини), це ще нічого не говорило про те, звідки бере початок інша історія, що тягнеться вже близько ста років, сповнена катаклізмів і вимушених кроків — історія розвитку пролетаріату (все почалося з «внутрішніх суперечностей буржуазії», або інакше, із «зростання свідомості класу, що переживав «кризу», врешті ця класова боротьба захопила і міщанина Америкі). Найбільш показовий період — останні сорок років, коли почали виявлятися наслідки класової боротьби, — комунізм став міжнародною силою. (Америкі теж захопився цією грою з багатьма строгими правилами, ще досить-таки незрозумілими і нез'ясованими; правда, він відчував, що багато які правила виникли завдяки і його зусиллям). Проте, незважаючи на свою участь у комуністичному русі, Америкі виявляв певну стриманість під час вирішення загальних питань, він волів виконувати лише нескладні й скромні партійні доручення, але, на його думку, справді потрібні.

Перетворити яке-небудь приміщення на виборчу дільницю (цим приміщенням звичайно буває шкільний клас, зал судових засідань, буфет при гімнастичному майданчику або ж контора при магістраті) дуже просто: треба поставити кілька перегородок із звичайної нелакованої фанери — це будуть кабінки, — збити з грубих дощок скриньку і назвати її урною, завести деякі причандали (реєстри, паки бюлетенів, олівці, авторучки, сургуч, шпагат, смужки прогумованого паперу — все це бере під свою відповідальність голова комісії) і розставити в певному порядку столи (їх дістають на місці). І от маємо перед очима убогу й непривабливу картину: побілені вапном голі стіни, обшарпані речі, і люди, оті, за столами — голова, секретар, уповноважені та різні «представники від списків», які також прибирають безликого вигляду відповідно до своїх обов'язків.

Починають заходити виборці, і все оживає: вони приносять із собою пульс життя. Кожна людина цікава по-своєму: надто незграбні або надто жваві рухи, надто грубі або надто пискляві голоси. Але перший час члени комісії сидять самі. Останні приготування — рахують олівці тощо; саме в цей час кожен відчуває, як у нього якимось лячно стискується серце.

Америкі потрапив на своєрідну виборчу дільницю — одну з багатьох у «Коттоленго»; кожна дільниця приймає щось із п'ятсот виборців, а у всьому «Коттоленго» їх налічується тисячі. В такі дні це була кімната зустрічей хворих з родичами: попід стінами стояли дерев'яні лави (в свідомості Америкі, під впливом навколишнього оточення, спливали один за одним образи: селяни, що терпляче чекають своїх, кошики з фруктами, сумні розмови). Високі вікна виходили в неправильної форми двір (його з усіх боків оточили павільйони та будівлі, схожі водночас на казарми і на шпиталі); гладкі жінки котили по двору візки, несли бідони; на них були чорні спідниці, як на селянках у старовину, чорні шерстяні хустки, чорні очіпки та блакитні фартухи — вся ця обслуга жваво метушилася під дощем, що безперестану сіяв з неба. Кинувши оком на цю картину, Америкі відвернувся од вікна і зосередив усю свою увагу на вбогих виборчих причандалах: канцелярському начинні, реєстрах, брошурці з офіційним положенням про вибори, куди раз у раз зазиравав голова, який добре-таки нервував перед початком такої серйозної кампанії.

Отак і вся демократія поставала перед громадянами в непримхливому, сірому вигляді, без будь-яких прикрас. Але Америкі вона здавалась величною, потрібною для

Італії, яка раніше завжди схилялась перед пишністю, розкішцю, зовнішнім блиском, прикрасами; вона врешті здавалась йому повчаннями чесної, суворої моралі, мовчазною перемогою над фашизмом, над тими, хто насмілювався зневажати демократію саме за оте її зовнішнє убозтво, за її розважливість, і хто був повергнутий в прах з усіма своїми аксельбантами і портупеями, вона ж зі своїм злидненным церемоніалом бюлетенів — папірців, згорнених як телеграма, та олівців, довірених мозолястим невпевненим пальцям, — твердо йшла вперед своїм шляхом.

Он з обох боків від нього сидять інші члени комісії, всякі люди, в більшості, так йому здавалось, від християнсько-демократичної партії, а також (про нього самого ми вже сказали) від інших партій, зокрема соціалістичної (поки що він не розібрав, хто від якої); всі вони служать загальній справі, розумній, громадській. Зараз вони заклопотані дрібними практичними питаннями: як писати протокол на виборців, прибулих з інших дільниць, як підраховувати голоси за наявністю списку померлих виборців, що його принесли в останню мить. А он розтоплюють сірниками сургуч, запечатують урну, а потім, не знаючи, куди подіти кінчики шпагату, вирішують врешті просто обпалити їх.

В ретельному виконанні цими людьми своїх тимчасових обов'язків Америкі вбачав справжню суть демократії і розмірковував про такий парадокс: от вони сидять разом — оті віруючі в божественне накреслення, у неземну владу, і його товариші, атеїсти, одне слово, два угруповання, що мають суворо контролювати демократію і водночас бути її палкими захисниками, втілювати в собі саму її суть.

Серед уповноважених було дві жінки: одна, років за тридцять, у светрі апельшинового кольору, з рудим від веснянок обличчям, була або робітницею, або службовцем, друга, років п'ятдесяти, в білій блузі, з портретом у медальйоні на грудях (мабуть удова), мала вигляд учительки початкової школи. «Хто б повірив, — думав Америкі, схильний віднині бачити все в рожевих барвах, — що за якесь кілька років жінки здобудуть такі громадські права?» Здавалось, вони тільки те й робили, що з покоління в покоління займалися виборчими справами. До того ж, вони виявляють більше здорового глузду в дрібних практичних питаннях і подають безпорадним чоловікам велику допомогу.

Пливучи за течією своїх думок, Америкі відчув велике задоволення, так, ніби віднині все пішло на краще (всупереч похмурих прогнозам виборів, всупереч тому, що урни стояли в релігійному закладі, де не дозво-

ляється ні влаштовувати мітинги, ні розклеювати маніфести, ані продавати газети), так, ніби в одвічній боротьбі між державою і церквою своєрідна релігія громадських прав здобула перемогу над...

Еге ж, над чим? Америкі озирався, немовби шукаючи, де вона, ота відчутна ворожа сила, ота антитеза, і не знаходив її; йому не вдавалось протиставити виборчі причандали оточенню: за оці чверть години, відколи він тут, речі і все оточення стали чимсь однорідним, злились в якусь безмежну сіру адміністративну єдність, якій однаково належали як префектури і поліцейські управління, так і величні вчинки во славу всевишнього. Буває, кидаючись у крижану воду, переконуєш себе в тім, що вся приємність такої купанки саме в прохолоді, але потім відчуваєш, на противагу теплу власного тіла, яка ж вона смертельно холодюча оця вода; отак і Америкі, після всіх розумових вправ — намагань уявити убозтво виборчої дільниці нецініним багатством — знову визнав за вірне якраз попереднє враження — про чуже, вороже оточення.

В ті роки покоління Америкі (або ж, вірніше, та його частина, яка пережила період після 1940 року) відкрило для себе нове джерело досі невідомого душевного стану — жадоби діяльності. Він почав в уяві протиставляти навколишньому оточенню ту атмосферу, що трималась в Італії років зо два після визволення.

Найбільш яскраво згадувалась всенародна участь у громадських справах, в політиці, у вирішенні нагальних проблем, великих і малих. Бодай найменша перепона згори викликала в народі протидію, якось аж не вірилось, що зовсім недавно такий устрій міг існувати лише в мріях. Америкі згадував, як поводили себе тоді люди: всі вони були однаково бідні, але цікавились громадськими справами більше, ніж особистими; пригадувались імпровізовані бурхливі партійні засідання, цигарковий дим, гармидер, єдиний порив до важливих починань. Подумати тільки: таке справді мало місце; та от за кілька років усе це відійшло в небуття і чимдалі більше поставало в уяві, мов якийсь міф, — вся оця демократія, ледве народившись, уже суперечила своїй назві; саме оцей скарб він щойно вперто і марно шукав в убозтві виборчих причандалів; минула вже та пора, і на країну поступово знов насунула похмура тінь бюрократичної держави, однакової в період до фашистської диктатури, за диктатури і після неї; і знов народ розділився на адміністраторів і підлеглих.

І вибори, що от-от мають початись, тільки згустять цю тінь, збільшать цей поділ (Америкі був більш ніж певен цього), усе далі відсуваючи спогади минулого, перетворюю-

ючи їх із відчутних, реальних на чим далі більш примарні, ідеальні. Тож кімната зустрічей в «Коттоленго» була бездоганною декорацією для тогоденної вистави: хіба ж оте оточення — не наслідок процесу, подібного до того, що його переживає демократія? На початку історії «Коттоленго» тут горів вогонь милосердя (мабуть, і тепер він жевріє — Америкго не відкидав такої можливості — в серцях окремих осіб і в деяких місцях, ізольованих від зовнішнього світу); оце милосердя згуртовувало як обслу́гу, так і нещасних в окреме своєрідне суспільство, де важило лише одне—зберегти життя хворому (Америкго, як і багато інших світських прибічників історичної школи, намагався до деталей збагнути і оцінити, з свого погляду, періоди і форми релігійного життя). Нині ж це вже був велетенський притулок-шпиталь, обладнаний, звичайно, і досі по-старовинному, що с'як-так відповідає своєму призначенню. До того ж, він став своєрідним виробничим закладом: певним чином (в час заснування нікому б і на думку так не спало) тут продукувались голоси.

Щоб надати належного вигляду приміщенню, залишилось іще наклеїти на видному місці — згідно з положенням — три папери: один з параграфами закону і два з списками кандидатів; працювали всі дружно — чоловіки й жінки, незнайомі між собою, а часом і вороги. Якась черниця, можливо, матушка настоятелька, допомагала їм. Хтось запитав, чи у них, бува, не знайдеться молотка і трохи цвяхів, дівчата з обслу́ги, в картатих фартушках, як одна, з цікавістю повернулись до нього. «Зараз принесу!» — першою відгукнулася дівчина з величезною головою, сміючись вибігла за двері і повернулася з цвяхами й молотком, далі знов узялася до роботи — заходилась переставляти лави.

В похапливих рухах, у метушні під дощем у дворі виявлялось хвилювання людей перед виборами, немов перед якимсь незвичайним святом. Подивіться лишень, як старанно, ніби навіки, прибивають маніфести — білі простирадла (білі-білі — такі на вигляд усі офіційні відозви, щоправда вони написані чорним, але ж те написане ніхто не читає); цією справою зайнята ціла група громадян (очевидно, всі представники «виробничих сил суспільства»), черниці і бідних дівчат, які знають про зовнішній світ стільки, скільки видно, коли йдеш за похоронною процесією. Тепер уже в оцій злагодженій завзятості Америкго відчував фальшиву ноту: члени комісії старались так, ніби відбували військову службу, ніби виконували важке завдання, мета якого тобі зовсім чужа; черниці та інша обслу́га «Коттоленго» ніби окопувались проти ворога, проти напасника; ота передвиборна метушня і була, очевидно, підготовкою не тільки

ки до оборони, а водночас і до контратаки.

І от, нарешті, члени комісії посідали на свої місця у порожньому залі, чекаючи на виборців; надворі біля дверей зібрався невеличкий гурт тих, що хотіли проголосувати якомога швидше, і чергові на дверях почали пускати перших. Кожний добре усвідомлював, що саме він робить і навіщо, і все ж у них створювалось якесь неясне враження, ніби вони зайняті якоюсь безглуздою справою. Першими йшли старики, мешканці «Коттоленго», робітники з технічної обслу́ги (або те й друге водночас), дві-три черниці, священник, кілька літніх жінок (Америкго вже починав думати, що ця виборча дільниця нічим особливо не відрізняється від інших).

Раптом потік голосуючих урвався: почулися чийсь важкі кроки, хтось ніби шкутильгав, стукаючи дерев'янками об підлогу. Вся комісія втупилась очима в двері: на порозі з'явилася низенька жіночка; вона сиділа на ослінчику, але як сиділа: не ставила ноги на землю, не гойдала ними у повітрі, не підгинала їх під себе — ніг у неї зовсім не було. Низенький квадратний ослінчик майже закривала спідниця і під тулубом, нижче стегон, стирчали самі тільки ніжки ослона, дві вертикальні дошки, наче ноги якогось дивного птаха.

— Прошу, — мовив голова комісії, і жіночка почала рухатись: різко подалася вперед правою половиною тіла, і ослінчик ступнув уперед правою ногою, потім сіпнула лівим плечем, і ослін зробив іще з чверть кола лівим боком — отак вона й прокульгала через довгий зал аж до столу і простягла комісії своє виборче посвідчення.

IV

Людина до всього зникає і набагато швидше, ніж можна думати—навіть дивитись, як голосують мешканці «Коттоленго». Незабаром для членів комісії, що сиділи по цей бік столу, це стало звичним видовищем, але серед виборців — людей з того боку — відчувалось хвилювання від незвичайного до них ставлення, від порушення нормального плину їхнього життя. Вибори, самі по собі, їх не торкалися, та й хто з них розумів, що воно таке! Здавалось, вони найбільше мучились тим, що від них вимагають незвичного публічного виступу, від них, мешканців «Коттоленго», досі захованих від людського ока, абсолютно не підготованих до ролей у такій виставі — виступу перед пильними поглядами чужинців, представників незнайомого світу. Дехто страждав морально, дехто фізично (одна за одною пливли ноші з хворими, гупали милиці безногих і паралітиків), та дехто виказував щось схоже на гордощі: так ніби врешті збагнув

смысл власного життя. Чи ж в оцих нав'язаних їм виявах фіктивної свободи — питає себе Америкго — є хоч проблиск, бодай призивітка свободи справжньої? Чи, може, це тільки ілюзія: побув якусь мить на цім світі, показав себе, назвав своє ім'я — і зник?

Через зал дефілювала захована Італія, зворотний бік тієї, що гріється під сонцем, ходить вулицями, пишається, виробляє й споживає, ішли таємниці окремих сімей і цілих провінцій, ішло село, бідне, принижене, з його кровозмісними шлюбами, П'ємонт у розпачі, що тулиться до іншого П'ємонту, здорового, нещадного, — проходив кінець людської раси, плазма, в якій виявило себе все зло, всі забуті болячки невідомих предків, хвороба, що її замовчують як провину... Одне слово, людським родом керує випадок.

Хіба ж не завдяки випадку, він, Америкго Ормеа, став відповідальним громадянином, свідомим виборцем, членом демократичного суспільства, — по цей бік столу, — не таким, наприклад, як отой, — з того боку столу, — ідіот, що підходить, ошкірившись в усмішці, так ніби все це якась забавка?

Зупинившись перед головою комісії, ідіот виструнчився, віддав честь по-військовому і простяг свої документи: посвідчення особи, виборче посвідчення — все як належить.

— Молодець, — сказав голова.

Той узяв бюлетень, олівець, іще раз клацнув підборами, відкозиряв і впевнено попрямував до кабінки.

— Виборці, хоч куди, — мовив угорос Америкго, хоча й розумів, що дотеп вийшов плоский, невдалий.

— Бідолашні, — відгукнулася уповноважена в білій блузці і додала: — Блаженні...

Америкго враз згадав різні тлумачення виразу «блаженні», Спарту, гітлерівський рейх, де знищували розумово відсталих і калік, подумав про засади рівності відповідно до християнських законів та принципів 1889 року, про боротьбу за демократію на протязі всього століття, про загальне виборче право, про докази, що їх у полеміці висувала реакція, подумав про церкву, яка ворожість змінила на прихильність і, врешті, про недавній «шахрайський закон», що мав надати голосові нещасного ідіота такої ж ваги, як і його власному.

Він усе ж вважав, що його голос важить більше за ідіотів, і тут-таки запитував себе: а хіба оцей його безапеляційний погляд — не свідчення того, що колишні противники рівних прав у дечому мали рацію?

«Шахрайський закон» — то вже давно наставлена пастка. Церква довго відмовлялася, та, врешті, змушена була визнати (на словах) всіх людей рівними в громадському житті,

але поняття людини, як рушійної сили історії, підмінила поняттям нещасної, тлінної плоти Адама, яку, однак, може врятувати господь своїм милосердям. Ідіот і «свідомий громадянин» вважались рівними перед лицем всевідаючого, перед лицем Вічності, історію передали в руки бога, чудові сподівання опинились під загрозою саме тоді, коли, здавалось, вони от-от здійсняться. І уповноважений Америкго Ормеа відчув себе заложником у ворожому таборі.

V

Розподіл обов'язків між уповноваженими відбувся якось само собою, і тепер один шукав прізвища в реєстрі, другий складав список, третій перевіряв посвідчення, четвертий вказував голосуючим на ту чи іншу вільну кабінку. Працювали злагоджено, швидко і без метушні.

Крім того, члени комісії об'єдналися у своєрідну коаліцію проти голови, старенького млявого чоловічка, що страшенно боявся зробити якусь помилку. Його щоразу треба було спонукати до рішучих дій спільними зусиллями.

Але, крім цього розподілу робочих обов'язків, дедалі чіткіше виявлялись відмінності вдачі членів комісії. Першою показала себе одна з жінок — уповноважена в светрі апельсинового кольору, досить-таки нервова особа: коли якась бабуся вийшла з кабінки, вимахуючи розгорнутим бюлетенем, вона заявила:

— Голос недійсний! Виборець показав бюлетень!

Голова промимрив, що він нічого не бачив.

— Поверніться в кабінку і гарненько згорніть його! — звернувся він до старої, а уповноважений сказав:

— Спокійніше! Навіщо ж так хвилюватися!

— Але ж закон є закон, — не вгавала та.

— Коли це зроблено не навмисне, — озвався один з уповноважених, худорлявий, банькатий чоловік, — то можна й заплющити очі...

«Ми тут не для того, щоб заплющувати очі», — міг би в цю мить втрутитися Америкго, щоб підтримати синьйору в апельсиновому светрі, але, навпаки, раптом відчув бажання заплющити очі, ніби процесія мешканців притулку випромінювала якісь гіпнотичні флюїди.

Йому, сторонній людині, всі в процесії, головним чином жінки, здавались однаковими, і він ніяк не міг розрізнити їх: одні були у картатих фартухах, другі в усьому чорному, в очіпках і хустках, треті — якась суміш білого, чорного й сірого кольорів; хтось з

«Коттоленго», а хто, здавалось, прийшов звідкись, аби лиш проголосувати.

І раптом він уявив собі світ, де вже немає краси, а саме краси жіночої.

Оці дівчата з косами, — мабуть, сироти або найди, виховані в «Коттоленго» і приречені залишатися в ньому довіку, — і в тридцять років мають якийсь дитячий вигляд, і не добереш, чи вони розумово неповноцінні, чи, може, безвиїзно проживаючи в притулку, вони, так би мовити, переходять із дитинства одразу в старість. Всі вони схожі одна на одну, як сестри, та в кожній групі є така, що будь-що хоче бути розумнішою за інших: пояснює, як голосувати, засвідчує своїм підписом особу того, у кого немає документів (і таке передбачене законом).

(Примирившись з тим, що йому доведеться цілісінкрий день дивитися на цих чорних істот, Америкго відчув гарячий потяг до краси: уяву полонила його приятелька Лія. Він згадував її шкіру, колір обличчя, а особливо стан — те місце, де спина вигинається під руками пружною, гладенькою дугою і раптом розширяється на стегнах).

Одна з «розумних» уже розписалася за чотирьох. Підійшла якась з отих у чорному, без посвідчення особи — Америкго й досі не знав, що воно таке: черниця чи щось інше.

— Вас тут ніхто з присутніх не знає? — запитав у неї голова.

Та перелякано похитала головою.

(«Що ж воно таке, оця наша потреба в красі? — питав себе Америкго. — Набута звичка, умовний рефлекс? І що таке взагалі краса? Ознака, привілей, нерозумний дар долі, так само як он в отих виродків гидкий вигляд, всілякі фізичні вади? А може, це чуда модель, поставлена нами на п'єдестал, категорія більш історична, ніж природна, певне відображення наших культурних цінностей?»).

А голова не вгавав:

— Озирніться, може, побачите когось, хто знає вас, хто міг би засвідчити...

(Америкго думав, що, замість стовбичити отут, він міг би провести неділю в обіймах Лії, і оцей його жаль уже, здавалось, не суперечив його громадському обов'язку уповноваженого: адже треба робити так, щоб краса не пропадала даремно.

«Отут тобі й історія, — думав він, — і громадська робота...»)

Чорна жіночка озиралася навколо, нічого не розуміючи, коли від гурту відокремилася «розумна» і вигукнула:

— Я знаю її!

(«...в Греції... — думав далі Америкго. — Але ставити красу на надто високий рівень, як надзвичайну цінність, хіба це не перший

крок до людиноненавистницької цивілізації з її законом — скидати виродків зі скелі?»)

— Звичайно, вона скаже, що всіх знає, — озвалася різким голосом жінка в апельсиновому светрі. — Синьйоре голово, нехай вона назве її прізвище!

А «розумна» черниця уже підійшла до столу і вхопила ручку, щоб поставити свій підпис у реєстрі.

— То ви знаєте її? Вона справді Кармінаті Баттістіна? — швидко, одним видихом спитав голова.

— Так, так, Кармінаті Баттістіна, — з готовністю відповіла вона і розписалась.

(«Світ на взірець «Коттоленго», — думав Америкго, — міг би бути єдиним світом у світі, якби на початку історії еволюція людства збочила на інший шлях після якої-небудь катастрофи або пошесті... І хто б говорив про калік, виродків, ідіотів у світі, який складався б тільки з них?»)

— Синьйоре голово! Що це за свідчення, коли ви самі назвали їй прізвище! — розлютилась «апельсинова». — А тепер запитайте у Кармінаті, чи вона знає оцю...

Голова геть розгубився:

— А ви знаєте її? Знаєте, хто вона така? — питав він, звертаючись невідомо до кого.

— Не знаю, не знаю, — перелякано белькотала чорна.

— Але ж я знаю її ще з минулого року, по павільйону св. Антонія! — запротестувала «розумна», обернувшись до уповноваженої в апельсиновому светрі.

— Тоді хай вона назве ваше прізвище! — не вгавала «апельсинова».

(«Коли б єдиним світом у світі був «Коттоленго», — думав Америкго, — без будь-якого зовнішнього світу, який, аби виявити своє милосердя, зневажає, душить і принижує його, то, можливо, навіть цей світ став би суспільством, почав би свою історію...»)

Худорлявий уповноважений теж виступив проти синьйори в апельсиновому светрі.

— Жити разом, бачитись кожен день, — втрутився він у розмову, — як же їм не знати одна одну!

— Якщо вони не знають одна одну на прізвище — підпис недійсний, — не здавалася апельсинова.

(І чим більше розум Америкго заповняла думки про «Коттоленго», як про єдино можливий світ, тим дужче він боровся, аби цей світ не поглинув його зовсім. Світ краси відступав за обрій дійсності, немов міраж, і Америкго плив і плив за цим міражем, щоб дістатись до примарного берега, а перед собою бачив Лію, яка теж пливла туди, бачив її гнучку спину над поверхнею моря).

— Напевно, в цій комісії я одна виступаю

на захист законності... — гірко промовила уповноважена в апельсиновому светрі, озирючись довкола.

І справді, інші уповноважені втупилися в свої папери, немовби їх усе це зовсім не торкалося. Навіть Америкі, Америкі, який міг подати дужу руку допомоги, думками був десь далеко-далеко, сприймав усе наче крізь сон. Лише в тій частині свідомості, яка не дрімала, майнула думка: «А вони все-таки добилися того, що проголосували всі, кого вони хотіли протягти, навіть без документів».

Підбадьорений підтримкою худорлявого, голова знайшов у собі силу побороти свої сумніви й промовив:

— Особисто я вважаю поруку дійсною.

— Тоді ви дозволите мені записати в протокол, що я проти? — спитала уповноважена в апельсиновому светрі. Але поставивши вимогу у вигляді запитання, вона фактично визнала себе переможеною.

— Ет, нема чого там записувати в протокол, — огризнувся худорлявий.

Америкі, обійшовши навколо столу, наблизився до синьори в апельсиновому светрі й тихо промовив:

— Спокійно, товаришко, зачекаємо. (Та запитливо глянула на нього). Зараз не варт наполягати. Ще матимете нагоду. (Жінка трохи заспокоїлась). Важливо не пропустити явного порушення.

VI

Якийсь час Америкі сидів задоволений сам собою, своїм спокоєм, своєю витримкою. І надалі, очевидно, треба діяти саме так — в політиці і в усьому іншому: не піддаватися ні захопленню, що рівнозначне простодушності, ані бунтарській злобі, бо то — непевність, безсилля. Така поведінка відповідає тактиці його партії, яку він швидко засвоїв і використовував як психологічний панцир у боротьбі з чужим, ворожим оточенням.

Але, знову-таки оця його тактика очікування, невтручання, пошуків «явного порушення» — чи не диктувалась вона усвідомленням своєї непридатності до такої місії, лінощами? Бо ж Америкі вже надто занепавав духом і втратив надію виявити бодай якусь ініціативу. Його справедливий бій проти порушень законності та всіляких підступів ще й не почався, а вже весь оцей жалюгідний світ посунув на нього лавиною. Швидше б уже кінчалися носі та милиці — оцей плебісцит живих і конаючих, а може й давно померлих, бо все одно обмеженими формаль-

ними правами уповноваженого по виборах лавини не зупиниш.

Навіщо він сюди прийшов — у це «Коттоленго»? Тільки не відстоювати законність! Цю справу треба було починати з самого початку, з нуля: йшлося про те, щоб визначити права найбезпорадніших громадян, щоб ніхто не використовував їх як сліпе знаряддя. Але нині, коли вибори в «Коттоленго» подавались як вияв волі народу, справа захисту законності здавалась такою далекою, що її можна було здійснити хіба тільки загальним апокаліптичним переворотом.

Його, як полюси магніта, притягали крайності. Якщо перед лицем обману він ставав спокійним і мовчазним, немов паралізованим, то це тільки тому, що в таких випадках він діяв за принципом: або все, або нічого, або цілком віддатись справі, або ж відмовитись від неї.

І Америкі згорнувся в клубок як їжак, став в опозицію, що більше скидалась на аристократичну зневагу, аніж на палкий народний бунт. То ж і присутність інших осіб одного з ним табору, замість надати йому сили, лише дратувала його; спостерігаючи ж їхні дії, наприклад, втручання уповноваженої в апельсиновому светрі, він відчував, як у ньому визріває якесь дивне почуття: він боявся стати чимсь схожим на них. Тоді він мерщій скеровував усі свої міркування в якомусь іншому напрямку, маневруючи так спритно, що починав дивитись на речі очима свого супротивника, очима, які щойно з презирством дивилися на нього, а потім знову повертався до самого себе, аналізував свої критичні погляди і намагався дійти чіткої думки. І тут в ньому діяла — більше ніж дух терпимості й любові до ближнього — потреба поставити себе над усіма, синтезувати, побачити все з точки зору історії як творця, — отака, на його думку, і мала бути основа ліберально-го духу.

В ті роки Комуністична партія Італії взяла на себе, крім усього, ще й місію неіснуючої ліберальної партії. Таким чином, в кожному комуністі жило дві особи: палкий непримиренний революціонер і ліберал-ідеаліст.

А може, саме з цього й видно було, що справжня природа Америкі — і багатьох таких, як він, — якби її полегшити на саму себе, зробила б з нього чистого ліберала, і, може, тільки завдяки контрасту з навколишнім оточенням його можна було називати комуністом?

Ставити перед собою таке запитання було, на думку Америкі, все одно що питати, в чому ж полягає суть особистості як такої, виходячи далеко за межі зовнішніх умов, які її визначають. Сплавити в ньому (і в багатьох таких як він) оці різні метали — було «завданням історії», — думав він.

Внутрішній вогонь, відблиски якого, хай тьмяні, мерехтіли навіть на цій виборчій дільниці, де сиділо стільки членів комісії, по-ступово виявлявся і в них; різний за силою і температурою, він визначав поведінку кожного представника: хитання Америкіо; палкий протест уповноваженої в апельсиновому светрі (від соціалістів, як дізнався він, тільки-но вони мали нагоду поговорити віч-на-віч); манію худорлявого юнака від християнських демократів, ніби він відбиває ворожу навалу; лякливий формалізм голови, що походив від невіри в свою справу; намагання уповноваженої в білій блузці вислужитися (вона користувалася кожною нагодою підкреслити свою незгоду з колегою), знайти пораду і захист у сильних і цим самим уникнути обвинувачення в непослухові.

Що ж до інших членів комісії (в основному християнських демократів), то ці, либонь, були заклопотані лише одним—якогома більше пом'якшити контрасти: ясно, що всі тут голосують на один манір, то навіщо ж хвилюватись, навіщо чіплятись до дрібниць? Залишається сприймати все так, як воно є, і не ламати собі голову над тим, справедливо це чи ні.

Виборці теж були різної думки про те, що їм сказано робити. Для більшості акт голосування був справою надзвичайно простою і необтяжливою: став собі хрестик олівцем і тільки — а цього їх старанно вчили, так само як поводитись у церкві або застеляти ліжка. Не маючи жодних сумнівів, що це слід робити так, а не якось інакше, вони цікавились лише практичною стороною справи, особливо інваліди та особи розумово неповноцінні.

Інші ж, більш підозріливі або навчені за бездоганною дидактичною системою, вбачали в голосуванні небезпеку й шахрайство, все у них викликало недовіру й страх. Наприклад, у черниць в білому спостерігалася манія заплямованих бюлетенів. Зайде така в кабінку, простовбичить отам хвилин з п'ять, а потім вийде собі, не проголосувавши.

— Проголосували?

— Ні!

— Чому?

Черниця простягала розгорнений бюлетень, показуючи на ньому ледь помітну цяточку.

— Заплямований! — казала вона сердито голові. — Замініть!

Бюлетені друкувались на простому зеленкуватому папері, виготовленому з зернястої, погано очищеної целюлози; до того ж, на ньому то тут, то там розпливалася друкарська фарба. Вже знали: прийшла якась у білому, значить, чекай сцени з заміною бюлетеня. І ніяк не переконаєш її, що то лише де-

фекти матеріалу, які не позбавляють голос законної сили. Чим більше силкувались пояснити це черницям, тим більше вони затиналися, а одна, стара-престара, з Сардинії—просто-таки розлютилась.

Напевно, їм добре протуркали вуха всілякими порадами, щоб були обережні: в комісії, мовляв, сидять комуністи, які навмисне бруднять бюлетені, щоб зробити голоси недійсними.

І вони, оці чернички в білому, були страшенно залякані. Вся комісія, спільними зусиллями переконувала їх, найбільше старались голова й худорлявий уповноважений,— вони аж навісніли, коли черниці їм не вірили, вбачаючи навіть у них хитрих підступних ворогів.

Напевне, вони, як і Америкіо, запитували себе, чим могли так залякати бідолашних жінок, які страшні картини малювали їм, описуючи перемогу комуністів, що до неї може призвести один-єдиний втрачений голос. Перед очима комісії на мить спалахнуло полум'я релігійної війни і згасло — і знов життя виборчої дільниці посунуло далі своєю сонною бюрократичною ходою.

VII

Пізніше, під час перерозподілу обов'язків між членами комісії, Америкіо випало завдання перевіряти посвідчення особи. А черниць сунула сила-силенна: спершу в білому, а потім у чорному. До документів не причепишся, все по закону: посвідчення нові-новісінські, видані кілька днів тому. Мабуть, не один тиждень перед виборами працювали адресні столи день і ніч, щоб наставити ці посвідчення на цілі релігійні ордени. Фотоательє теж не відставали: перед очима Америкіо проходили фотографія за фотографією документального формату, однаково поділені на білі й чорні зони: загострене донизу обличчя, облямоване білою смужкою косинки, трапецієподібний нагрудник, — все це вписане в трикутник чорної шалі. І він мусив зауважити собі: або ж отой фотограф великий майстер, або, взагалі, черниці чудово виходять на фото.

І не тільки через гармонію здавна знаменитого чернечого одягу, а ще й через невимушені, подібні одне до одного, спокійні обличчя. Америкіо помітив, що перевірка посвідчень черниць стала своєрідним перепочинком для його душі. А все ж дивно: на фотографіях для документів, в дев'яносто із ста випадків, людина виходить із витріщеними очима, надутим обличчям і дурнува-

тою усмішкою. Він, принаймні, завжди виходив отак, і нині, перевіряючи посвідчення, на тих фото, де бачив роблений, неприродний вираз, пізнавав себе — свою скованість перед скляним оком, що перетворює тебе на річ, нервово напруження, що надіває маску смерті на живе обличчя.

У черниць інша справа: вони позували перед об'єктивом, немовби обличчя вже більше їм не належало, і виходили чудово. Звичайно, не всі (Амеріго читав по їхніх фотографіях як хіромант — пізнавав тих, кого розідає земне честолобство, тих, ким керувала заздрість та незгаслі пристрасті, і тих, котрі боролися проти себе самих і своєї долі); та досить було їм ступити через певний поріг — забути про себе, як фотографія тут-таки закарбовувала безпосередність, внутрішній спокій, блаженство. Отже, блаженство все-таки існує? — питав себе Амеріго (цю проблему він завжди схильний був пов'язувати з буддизмом, з Тибетом). А коли існує, то до нього, мабуть, прагнуть і черниці також? Прагнуть на шкоду іншим речам, іншим цінностям, намагаючись і інших зробити такими, як самі?

Або взяти закінчених ідіотів. Ці теж виглядали з своїх документів, які пахли іще свіжою друкарською фарбою, щасливі-прещасливі: вони ніби й народилися для фотографії; отой блаженний стан, до якого життя підводить черниць через напруження, зусилля, ідіотам, мабуть, дарувала сама природа.

Навпаки, ті, що залишались напівдорозі — каліки, дефективні, недорозвинені, невротичні, — всі ті, для кого життя — нескінченні труднощі й страхи, виходять на фото схожі на мучеників, з витягнуною шиєю й заячою усмішкою. Особливо жінки, цим годі тишити себе надією вийти гарними.

Внесли на ношах черницю, зовсім молоду дівчину. Вона була напрочуд гарна. А одягнена, як небіжчиця. Рум'яне обличчя дивилося наче з ікони. Амеріго з видимим зусиллям відвів од неї очі. Її занесли в кабінку, підсунули ослін замість столу, щоб і вона поставила свій хрестик.

Перед очима Амеріго — поки та голосувала — лежав її документ. Глянув на фото і вжахнувся: з глибокого колодязя очі потопачої благали допомоги, а темна глибинність нещадно тягла її на дно. Він зрозумів, що все у ній, хворій, непорушній — служило самозреченню.

Чи ж воно добре перебувати у блаженстві? Може, краще оцей страх, оце напруження, від якого кам'яніє перед об'єктивом обличчя і ми виходимо не такі, як ми є. Завжди схильний зіставляти крайні протилежності, Амеріго силкувався і далі вивчати отак природу речей, ламав собі голову.

VIII

Кількість порушень закону, що їх може опротестувати уповноважений від опозиції на виборах в «Коттоленго», дуже обмежена.

Наприклад кричати, навіть, мовляв, допускають голосувати ідіотів, практично ні до чого: коли документи справні і виборець спроможний сам зайти до кабінки — проти чого тут заперечувати? Залишається тільки впустити його туди, плекаючи потаємну (і найчастіше марну) надію, що його недомуштрували, він помилиться, збільшивши на один число недійсних бюлетенів. Саме закінчився потік черниць і надійшла черга колони юнаків, схожих один на одного, як брати, з викривленими обличчями, одягнених у те, що мало називатись гарним вбранням; погожими неділями їх виводять у ньому погуляти вулицями міста, а люди, показуючи на них, перешіптуються: «Дивіться: «куту». Навіть синьйора в апельсиновому светрі дивилася на цих бідолах співчутливо.

Але в деяких випадках треба бути особливо пильним: наприклад, коли довідка лікаря допускає напівсліпого, паралітика, безрукого до кабінки в супроводі довіреної особи (звичайно, ченця або священика), а та вже ставить за нього хрестик.

За такої постановки питання багато хворих, нездатних свідомо виявляти свою волю, неспроможних голосувати, навіть якби й мали зір і руки, підносяться до рівня повноправних виборців.

У таких випадках в уповноважених завжди залишається певна можливість для опротестування, наприклад, коли виборець подає посвідку про дуже слабкий зір. Тут можна знайти яку-небудь зачіпку.

— Синьйоре голово! Та він же бачить! Він може йти голосувати сам! — раптом вигукнула синьйора в апельсиновому светрі. — Я подала йому олівець, а він простягає руку й бере.

Перед комісією стояв якийсь нещасний із скривленою шиєю й зобом. Його супроводив гладкий священик з грубим лицем, беретом на голові, суворий, практичний на вигляд і чимось схожий на шофера. Цей вже давненько розводив виборців по кабінках. Він простяг угору руку, долонею до комісії, в якій тримав аркушик паперу, й постукав по ній другою рукою:

— Лікарська довідка. Тут написано, що він не бачить.

— Та бачить він краще за мене! Взяв два бюлетені і добре побачив, що їх два!

— А ви що — розумієтеся на цьому краще за окуліста?

Голова, щоб виграти час, прикинувся, що нічого не зрозумів:

— Що? Що таке? В чім річ?

Довелося пояснювати йому все знову.

— Нехай іде до кабінки сам, — запропону-вала уповноважена.

Чоловік із зобом уже й сам рушив туди.

— Е, ні! — аж кинувся священик. — А як-що він помилиться?

— Ну, якщо помилиться, значить, не мав права голосувати! — відрізала синьйора в апельсиновому светрі.

— Чого ви прискіпались до бідолахи? Яка ганьба! — вичитувала колезі уповноважена в білому.

В цю мить втрутився Америкго:

— Можна перевірити, чи в нього справді зір...

— По-вашому, довідка недійсна? — спитав священик.

Голова обдивився довідку, покрутив її так і сяк, немов якийсь банкнот.

— Так... дійсна...

— Дійсна, якщо засвідчує справжню хворобу, — зауважив Америкго.

— Ви справді не бачите? — допитувався голова у виборця з зобом.

Той дивився на нього згори вниз, схиливши голову на викривленій шиї. Не вимовивши й слова, почав плакати.

— Я протестую! Залякують виборця! — вигукнув худорлявий.

— Бідолашний! — твердила своє підстаркувата уповноважена. — І ніякої тобі жалості...

— Я бачу, що більшість членів комісії за... — почав голова.

— Я проти! — вигукнула апельсинова.

— Я теж проти, — приєднався до неї Америкго.

— Що тут у вас діється? — звернувся священик до голови грубим голосом. — Виборця позбавляють голоса, а ви мовчите!

Голова вирішив: настав час показати, що в нього урвався терпець. І він розлютився (так, як тільки може розлютитися м'яка, плаксива людина).

— Та що це таке! — заволав він. — Навіщо ви роздуваєте цю справу? Чому не даєте проголосувати виборцеві? Чому ви йому перешкоджаєте? Нещасні живуть у Притулку Божественного Провидіння змалку. А коли вони, бідолахи, хочуть висловити вдячність за це, ви їм стаєте на заваді. Вдячність тим, хто зробив їм добро. ⁴Іи маєте ви хоч краплину співчуття?

— Ніхто не заважає висловлювати вдячність, синьйоре голово, — обізвався Америкго. — Але ж ми тут провадимо політичні вибори. Йдеться про те, щоб кожен вільно проголосував згідно зі своїми поглядами. До чого ж тут вдячність?

— А яких іще поглядів ви сподіваєтесь від них, крім вдячності? Це ж нещасні істоти, від яких усі відмовляються. А тут їх люблять, виховують, навчають! І вони так хочуть го-

лосувати! Навіть більше за тих, що живуть там, за стінами притулку. Бо знають, що таке милосердя!

Америкго тут же продумав ці слова й виявив прихований наклеп («Ага, цим вони хочуть сказати, що «Коттоленго» існує лише завдяки піклуванню церкви, комуністи ж просто зруйнували б його; отже, голос нещасних — це теж захист християнського милосердя...»), і, впевнений у своїй правоті («вони ж не розуміють, що лише ми репрезентуємо справжній гуманізм»), він з обуренням спростував цей наклеп і викинув з голови, так ніби ніколи й не думав про нього, і все це на протязі якоїсь секунди («...ми, і тільки ми можемо засновувати заклади в сто раз дійовіші за ваші!»), але вголос лише сказав:

— Прошу вибачення, синьйоре голово, це політична кампанія, тут голосують за кандидатів від різних партій... (— Не розводьте пропаганду серед членів комісії! — спробував перебити його худорлявий) а не за чи проти «Коттоленго»... А ви кажете: «висловити вдячність»... Вдячність? Кому?

В цю мить пролунав голос священика, котрий досі мовчки і з-під лоба поглядав на всіх, опустивши підборіддя на груди й спершись руками на стіл.

— Вдячність господу-богу, нашому повелителю, йому одному!

Ніхто більше не мовив і слова, кожен прореагував по-своєму: чоловік із зобом перехрестився, підстаркувата уповноважена похапливо кивнула, секретар знову взявся за перо, а голова втупив очі в список, одне слово, кожен повернувся до своїх справ. Посилаючись на згоду більшості, голова дозволив священикові супроводити виборця із зобом до кабінки; Америкго і товаришка від соціалістичної партії наполягли на тому, щоб їх окрему думку записали в протокол. Потім Америкго вийшов покурити.

IX

Дощ ушух. З порожніх дворів піднімався запах мокрої землі, весни. Подекуди пагінці повзучих рослин уже чіплялися за мур. Під навісом, оточивши черницю, грався гурт школярів. Почувся якийсь протяжний звук, можливо крик, і полинув над дахами, за мури: може, це і є оте виття захованих у «Коттоленго» птвора, що, як розповідали, лунає з палат вдень і вночі. Звук більше не повторювався. З дверей каплиці долинав лише спів жіночого хору. Всюди між виборчими дільницями, влаштованими майже в кожному павільйоні, в кожному залі підземелля і першого поверху, метушилися люди. На пілястрах, під старими почорнілими табличками з іменами святих біліли папірці з

номерами і стрілками. Несучи паки бланків, проходили чергою з магістратури. Поліцейські нудьгували і блимали довкола себе мутними невидющими очима. Уповноважені з інших дільниць вийшли, як і Америкго, покурити і поглянути на небо.

«Вдячність богу»... Вдячність за горе й нещастя? Америкго силкувався заспокоїти розтривожені нерви, пригадуючи (оскільки на теології розумівся погано) вислови Вольтера, Леонарді (заперечення лагідності природи та провидіння), Кіркегарда, Кафки (про непізаного, жорстокого бога). Оці вибори, коли попустити віжки церковникам, можуть перетворитися на релігійний обряд. І не тільки для сліпої маси виборців, а й для нього самого: настороженість уповноваженого проти можливих інтриг врешті могла б ослабнути, розум і увагу заповнили б метафізичні міркування.

З цієї точки зору, політика, прогрес, історія були б, мабуть, навіть незрозумілі. Ми одразу переносимось в Індію з її філософією: всяке людське зусилля змінити те, що нам дано, всяка спроба не прийняти своєї долі, накресленої нам від самого народження, даремні. (Це Індія, — думав він, задоволений тим, що врешті знайшов ключ, хоча водночас у нього починала зароджуватись підозра, що він переживає загальні істини).

Допустити неповноцінних людей до політичної кампанії можна було лише з однією метою: щоб виставити їх як свідків для осуду честолюбства здорового суспільства. Саме це й хотів сказати священик. У «Коттоленго» все (навіть голосування на виборах) прирівнювалось до молитви, всяка справа, що робилася тут (праця в майстерні, навчання в класі, лікування в палаті), зводилася зрештою до молитви. А там уже однаково: або зливайся з богом, або ж (Америкго підбирав визначення навздогад) примиряйся з людськими недоліками, додавай усі свої негативні якості до загального рахунку, де вони менш помітні, покійно чекай невідомого кінця, що буде єдиною нагородою за твої нещастя...

Провести ж чітку межу між мешканцями «Коттоленго» і здоровими людьми дуже важко: справді, чим ми кращі за них? Здорові органи, пропорціональна будова тіла, здатність свідоміше керувати діями і почуттями... — мало, дуже мало, якщо взяти до уваги ту неосяжність світу, якої ні нам, ні їм не вдається пізнати...

У світі «Коттоленго» (в нашому світі, що міг би стати — або й зараз є «Коттоленго») Америкго не міг орієнтуватися ні при виборі моральних цінностей (мораль спонукає до дії, а що, коли сама дія непотрібна?), ні естетичних («усі образи людини застаріли, — думав він, походжаючи між гіпсовими мадон-

нами і святими, — тож не випадково художники, його сучасники, один по одному переходили в табір абстракціоністів»). Один день у своєму житті він змушений дивитися на жахливі примхи природи, і вже під ногами розверзлася страшна прірва марносластва, куди летів світ. А може, це і є так звана «релігійна криза?»

«Отак вийшов на хвилинку покурити, — подумав він, — і релігійна криза охопила тебе».

Однак щось чинило опір цим думкам. І не в ньому, не в його способі мислення, а в оточенні: в речах і мешканцях «Коттоленго». Повз нього пробігали дівчата з косами, несучи паки простирадел («Міняють білизну в якійсь потаємній палаті, — подумав Америкго, — з паралітиками або потворами»); крокували загони ідіотів на чолі з старшими, — ніби не такими ідіотами, як решта. («Цікаво, як вони зорганізовані», — питав себе Америкго з цікавістю соціолога, що раптом пробудився в ньому); один куток двору був завалений вапном, піском і будівельним лісом: там споруджували якусь будівлю. («А як вони тут порядкують спадщиною? Яка частина йде на видатки, а яка на збільшення капіталу?»). Отак «Коттоленго» з однаковим успіхом міг служити доказом і спростуванням доцільності людських діянь.

В душі Америкго знов прокинувся історик: все, що було, є й буде, — історія: «Коттоленго», оці черниці, які йдуть міняти простирадла (можливо, тут історія зупинилась на певній точці свого руху вперед, застрягла й збунтувалась сама проти себе). Навіть оцей світ калік міг стати інакшим і, напевно, стане в майбутньому суспільстві. (В свідомості Америкго пропливали поки що туманні образи: чудові ультрасучасні лікувальні заклади, охайні, з чистим альпійським повітрям, зразкова система виховання, статті з фотографіями в газетах і журналах).

Марна суєта цього світу і доцільність людських вчинків суміщались у стінах одного закладу. Якби Америкго обійшов його ще раз, сто разів, у нього виникли б ті самі запитання й відповіді. Та треба вертатись на дільницю; сигарету випалив, чого він іще чекає?

«Має рацію той, хто чинить добро для історії», — спробував він зробити висновок.

І похапливо додав: «Звичайно, мати рацію — цього ще надто мало».

Х

У двір заїхав великий чорний автомобіль. Шофер у береті відчинив дверцята, і з машини вийшов стрункий, сивуватий, гладенько виголений синьйор. На ньому був світлий плащ з багатьма гудзиками та петельками і напівстоячим коміром —

за останньою модою. Народ заметушився, поліцейські віддали честь.

Худорлявий уповноважений стиха звернувся до голови: оскільки, бачите, прибув шановний кандидат від його партії, то чи не буде на те ласка синьйора голови відпустити його на хвилинку до синьйора кандидата, щоб він поінформував того, як ідуть справи на дільниці. Синьйор голова так само тихо попросив його зачекати: оскільки, бачите, члени парламенту мають право вільного входу на будь-яку дільницю, то синьйор кандидат, можливо, заїде й сюди.

Той справді не минув їх. Він ходив по «Коттоленго» впевнено, жваво, по-діловому. Він поцікавився процентом зібраних голосів, кинув кілька добродушних жартів виборцям, які стояли в черзі, і, взагалі, поведився так, ніби об'їжджав свої заморські колонії. Худорлявий уповноважений підійшов до нього і щось спитав, мабуть, про те, як бути з комуністичною обструкцією і з тими, хто раз у раз хоче записувати окремі думки в протокол. Той слухав одним вухом, його цікавило тільки основне, найважливіше, а не оті деталі. Він махнув рукою, може, хотів сказати цим: ет, дурниці, головне — колеса виборчої машини обертаються та ще й як обертаються, голосів — мільйони, а оті кілька випадків — то дрібниці, не звертайте уваги, якось та буде, працюйте собі.

Потім, нараз змінивши тему, поцікавився ще чимсь і вийшов у двір, запитуючи у стрічних: «Де матушка-настоятельница? Де можна її знайти?».

Матушку вже попередили: вона бігла по двору, він попрямував їй назустріч і заговорив до неї, як старий приятель, здавалось, жартома вичитував за щось.

Він виявив бажання обійти інші дільниці в супроводі матушки. За ними тягся «хвіст» — здебільшого представники від різних дільниць (щоразу хто-небудь з них вихоплювався наперед, аби вставити своє слово) і юнаки-гінці, що безупинно бігали туди й сюди з списками виборців, переведених в інші заклади, проте приписаних до «Коттоленго», або осіб, яких треба транспортувати на дільницю. Шановний кандидат віддавав короткі накази, розсилав гінців, автомашини, відповідав на запитання, беручи співрозмовника за руку біля ліктя, щоб підбадьорити і якомога швидше спровадити його.

За якусь мить усі машини роз'їхались за виборцями. Залишилось кілька гінців, що чекали поки їх розвезуть; шановному не сподобалось, що люди байдикують, і він відрядив їх кудись у своєму авто. Отак, давши кожному доручення, він позбувся «хвоста». Тепер шановний кандидат стояв у дворі сам-

один, чекаючи, поки повернется машина. Сонце стояло посеред неба, з хмар вряда-годи все ще падала на землю якась краплина. Для шановного настали ті хвилини самотності, що їх переживають королі й володарі, споглядаючи, як після їхніх наказів світ метушиться сам по собі. Він дивився довкола холодним, ворожим поглядом.

Амеріго спостерігав його у вікно, і подумав: «О, для цього плащ дорожчий за весь «Коттоленго». (Під безстороннім виразом обличчя парламентарія ховався католицький песимізм щодо людської природи, та Амеріго радше вбачав у ньому свідомий цинізм). «Напевне, любить смачно попоїсти, — думав він далі, — палить з вишневого мундштука, має породистого пса й ходить на полювання. І, безперечно, впадає за жінками. Учора ввечері теж, мабуть, був у ліжку з якоюсь — не з дружиною, звичайно». (Можливо, під удаваною веселістю шановного приховувалась католицька поблажливість до свого нечистого сумління як мужа і батька сім'ї, та Амеріго радше вбачав у ньому язичника, епікурейця). Раптом відразу перетворилась на солідарність: чи не були вони обоє схожі один на одного більше ніж будь-хто в цьому притулку? Хіба ж не вони вдвох, кожний по-своєму, розвінчували фетиш «Коттоленго»: один — використовуючи притулок як виборчу машину, другий — намагаючись показати його непридатність для цієї справи?

Дивлячись у вікно, Амеріго помітив, що з протилежного корпусу крізь шибку глянули два ока, чиясь голова — велика черепна коробка, поросла рідким пухом, — уперлась носом в підвіконня. «Ліліпут», — здогадався Амеріго. Очі ліліпута вступились у шановного кандидата, потім над підвіконням з'явилась ручка із зморшкуватою долонькою і коротюсінькими пальчиками й стукнула в шибку двічі, ніби кличучи того. «Що він хоче йому сказати? — спитав себе Амеріго. — Що думає цей ліліпут про таку авторитетну особу? І що думає про нас усіх?»

Шановний повернув голову до вікна, ледве глянув і одвернувся. Амеріго подумав: «Бач, одразу постеріг, що той не може голосувати. Тепер уже більше не озирнеться, навіть не гляне більше на бідолаха...»

Ліліпут стукав у шибку ще і ще, та шановний неначе оглух. Звичайно, ліліпут і не збирався нічого говорити кандидатові, бо його очі — то були самі тільки очі, без найменшого проблиску розуму, хоча й можливо, що він хотів передати шановному якусь звістку із свого безмовного світу, встановити якісь стосунки між ним і своїм світом без стосунків. «Цікаво, яке уявлення про нас має світ, позбавлений здатності уявляти?» — питав себе Амеріго.

І знов, — як і перед цим у дворі, — його полонили роздуми про марність усієї людської історії: царство ліліпута стояло ще вище за царство кандидата, і тепер Америкго став на бік ліліпута, погоджувався з ним у тому, що «Коттоленго» справедливо засуджує шановного кандидата, непроханого гостя — єдиного справжнього ворога, що вдерся в його межі.

Але ліліпутіві очі однаково байдуже дивились на все, що ворушилось у дворі, в тому числі й на шановного кандидата.

Врешті з'явилась чорна машина і вивантажила кількох тремтячих черниць. З великою радістю шановний кандидат вскочив у неї, опустив скло, аби дати останні настанови, й погнав з двору.

ХІ Пополудні потік голосуючих став не таким густим. Члени комісії домовились між собою, коли в кого перерва; дехто з уповноважених — з тих, що жили неподалік, — міг заскочити додому й нашвидкуруч попоїсти. Америкго був перший на черзі.

Він жив сам, наймаючи невеличку квартиру, щодня до нього приходила жінка, що прибирала помешкання і варила їсти.

— Синьйорина вже двічі дзвонила вам, — сказала вона, відчиняючи двері.

— У мене обмаль часу, дайте мені швиденько чого-небудь перекусити, — попросив він.

Але більше ніж попоїсти йому хотілося зробити дві справи: прийняти душ і посидіти з розгорнутою книжкою. Постояв під душем, змінив білизну, надів чисту сорочку. Потім підсунув крісло до книжкової шафи і почав порпатися на нижніх полицях.

Його бібліотека була невелика. З роками він пересвідчився, що краще зосередитись на певних книгах. В молодості він жадібно читав усе, не перебираючи. Нині зрілий вік спонукав до роздумів. З жінками у нього було навпаки: з роками він дедалі частіше, ніби жартома, зав'язував короткі й безглузді знайомства й поривав їх, коли бачив, що починає заплутуватись. Він був одним з тих холостяків, які полюбляють кохатися надвечір, а вночі сплять самі.

Думка про Лію, якої він так жадав цілісний ранок (поки та була недосяжною мрією), нині дратувала його. Слід би подзвонити їй, але розмова з нею зараз розірвала б усе оте мереживо думок, що його він так старанно плів від самого рання. Щоправда, Лія не забариться подзвонити сама, але,

перш ніж почути її голос, Америкго хотів заглибитись у яку-небудь книжку, що перегукувалася з його думками і спрямувала б їх у певне річище, — це для того, щоб мати змогу знову вхопитися за обірвану нитку після телефонної розмови.

Та він не міг серед своїх книг (кількох випадкових класиків, філософів, здебільшого сучасних, деяких поетів та праць з культури й мистецтва) знайти таку, що відповідала б його роздумам.

Уже досить давно він силкувався триматися якомога далі від літератури, він соромився свого марнославного бажання юності — стати письменником. Тоді він швидко зрозумів, що за цим прагненням ховається сподівання увічнити себе, закарбувавши в пам'яті людей свій — правдивий або підмальований — образ. Твори окремих — живих і мертвих — авторів видавались йому своєрідними надмогильними пам'ятниками. Віднині він шукав у книгах іншого: мудрості епох або ж просто чогось такого, що допомогло б збагнути іще щось. А що він звик мислити образами, то й далі копався в працях учених з образним мисленням, з душею поета: хотілося знайти в науці, філософії, історії щось схоже на те, як Авраам збирається принести в жертву Ісаака, Едіп осліплює себе або король Лір божеволіє в бурю.

Біблія аж ніяк не відповідала його настрою; Америкго передчував, яку гру думок почне він, розгорнувши книгу Іова — обов'язково уподібнить членів комісії, голову, священика тим людям, що повчають інших в горі й стражданнях миритися з ударами долі.

Однак є праці, де завжди вичитаєш щось таке, що зачепить струни твоєї душі: комуніст Америкго Ормеа почав гортати Маркса.

Задзвонив телефон.

— Скажи, куди це можна пропасти на цілісний ранок? — спитала Лія.

Америкго не став, та й не збирався пояснювати їй цього. І не з якоїсь там особливої причини: просто були речі, про які він з нею не говорив.

— Та, знаєш, вибори, — коротко відповів він.

— Вибори — це якісь дві хвилини. Я вже відголосувала й забула.

Америкго боявся запитати себе, за кого голосувала Лія, зробити це було не так уже й легко: одразу сплуталися б дві проблеми: з одного боку, їхні інтимні стосунки, а з другого — його ставлення до політики. У Америкго було нечисте сумління перед партією

(обов'язок кожного комуніста — «провадити пропаганду в масах», а він із своєю подругою... ганьба!) і перед самою Лією — адже він ніколи не розмовляв з нею про свої важливі справи.

— Так то ж моя робота. Я член виборчої комісії, — відповів він роздратовано.

— Ага, це тому, що я хотіла по-своєму розпланувати сьогоднішній день...

— Нічого не вийде. Я мушу повернутись на дільницю.

— Як, знову?

— Я ж працюю, — і хотів додати: «Знаєш, партійний обов'язок...»

(Для Лії було байдуже, чи Америкі член комуністичної партії чи гравець футбольної команди. Хіба ж це справедливо з її боку?)

— А чому б тобі не домовитися з кимось, щоб підмінив тебе?

— Повторюю, це робота, до того ж відповідальна, треба сидіти до кінця.

— Хитро придумано.

— Ет, що з тобою розмовляти!

О, ця дівчина вміла рвати на нервах!

— Це був останній день тижня, пам'ятаєш, я вже казала тобі, тижня твого гороскопу!

— Ліє, ти знову з своїм гороскопом...

— «Вирішальний тиждень для кохання, тобто несприятливий для інших починань».

— І все з того журналу?

— Найправдивіші гороскопи завжди підтверджуються.

Почалась звичайна дискусія. Замість сказати: «Гороскопи — просто дурниця!», що звучало б коротко і ясно, Америкі, із своєю звичкою дивитись на речі з точки зору противника і небажанням висловлювати очевидне відразу, вдавня в докладний аналіз астрології, силкуючись показати, що коли й віриш у вплив світил, то принаймні не довіряй гороскопам з журналів.

— Послухай, година народження не лише не пов'язана з розташуванням сонця, а й...

— А мене це не торкається. Про нас з тобою гороскопи завжди кажуть правду.

— Помиляєшся, Ліє, ти завжди помиляєшся, — лютував Америкі, — треба міркувати логічно, планети, наприклад, Плутон...

— Я покладаюсь на досвід, а не на балачки, — не вгавала Лія — одне слово, вони вже не розуміли одне одного.

Після телефонної розмови Америкі сів за стіл і почав їсти, заглядаючи в книгу, намагаючись відновити перервані думки. Ось він дійшов до певної точки, малесенької дірочки, і побачив крізь неї світ, людський світ, але відмінної будови: навіть несправедливості природи втрачали в ньому свою вагу, робились непомітні, а боротьба між людьми закінчувалась тим, що милосердя спільно душили, і той, хто його проповідував, і той,

хто потребував його... Нічого не виходить: усе даремно, ниточка обірвалася, і отак завжди після розмови з цією дівчиною! Просто якась напасть: досить почути її голос, як усе летить шкереберть. Дискусії з Лією (про гороскопи, полковника Таунсенда, найкращу дієту для того, хто хворіє на коліт) забирають усю енергію. Він весь включався в сварку, яка пізніше тривала у вигляді монолога — несамовитої внутрішньої гризоти, що не залишала його цілісінький день.

Раптом він відчув, що втратив апетит.

«Та й нерозумна ж оця дівчина! — повторював він про себе, чимраз більше лютуючи, переконаний водночас, що Лія може бути тільки така, бо коли б не була така, то її б не існувало як Лії. — Нерозумна, непослідовна!» — сказав він і відчув подвійне задоволення, все ще мучаючись думками про Лію і нещадно скеровуючи проти неї вістря елементарної логіки. «Ти непослідовна! Непослідовна!» — і далі, в уявній сварці, кидав він в обличчя Лії ці слова та ще й жалкував, що не сказав їх тоді вголос: «Непослідовна! Знаєш, яка ти? Непослідовна!» Хотілося, щоб вона відразу зрозуміла його, та ба: вона нічого не тямилася.

Жбурнув серветку, підвівся з-за столу, вхопив телефонну трубку й набрав її номер. Відчував потребу знов розпочати сварку й кинути їй: «Непослідовна!», але Лія одразу впівголоса урвала його:

— Тс-с-с! Тихше!

З телефону дзвінала приємна музика. Америкі, втрачаючи впевненість, запитав:

— Стривай... що там у тебе таке?

— Тс-с-с... — відповіла Лія, ніби боялась пропустити бодай одну ноту.

— Що це за пластинка? — спитав Америкі, аби щось сказати.

— Тра-ля-ля... Ти що, оглух? Я ж тобі подарувала таку.

— А-а... — протяг Америкі (йому було байдужісінько), — а я оце хотів сказати...

— Замовкни, — шепнула Лія, — прослухаєш до кінця...

— По-твоєму, я зняв трубку лише для того, щоб слухати пластинки! Я ж можу послухати свої, не підводячись із-за столу!

На тому кінці дроту усе затихло, навіть мелодія урвалася. Потім Лія поволи промовила:

— Еге ж. Свої!

Америкі зрозумів, що ляпнув те, чого не слід, і мершій кинувся рятувати становище:

— Мої, тобто твої — ті, що ти мені подарувала...

Та надто пізно!

— Аякже, зараз вони твої... А хто їх подарував, тобі байдуже..

Починалася стара, остогидла балаканина.

Було у Америкі кілька пластинок. Одного разу, — так, між іншим, — він сказав Ліі, що завжди слухав би їх з великою втіхою, на тім розмова й скінчилась. Але потім він мав не-обережність проговоритись, що ці пластинки подарувала йому знайома — Марія Піа; відтоді Лія ганила їх коли тільки могла, і між ними завжди виникали сварки. Далі вона подарувала йому кілька своїх і зажадала, щоб він викинув Маріїні геть. Америкі затявся, заради принципу: йому було наплювати на пластинки Марії Піа (то була вже давно забута історія), але він не припускав, що можна пов'язати між собою такий об'єктивний фактор, як музику, записану на пластинці, з суб'єктивним — тобто почуттям до того, хто її подарував. Але годі й думати пояснювати Ліі свої міркування... Взагалі, нестерпна історія — і от знову сам розворушив старе.

Часу було обмаль, та він не хотів уривати розмови, щоб не погіршити стосунки. Тим більше зараз, коли важко було сказати, чи між нею і ним справді сварка. («О, розумію, — говорила вона, перекиркуючи його, — музика є музика, навіщо й сюди тягти кохану особу...»)

А він намагався говорити їй на догоду: «Та я ж слухаю тільки ті пластинки, які мені подобаються найбільше, тобто ті, які вибирала ти»).

Врешті Лія знов поставила пластинку, і вони обоє замугикали під мотив, далі Америкі мовив убік — тобто до служниці, яка запитувала, чи можна забрати посуд: — «Хвилиночку, я ще не з'їв суп!», а Лія крізь сміх вигукнула: «Божевільний, ще й досі не дообідав», — після цього вони розпрощалися і, безперечно, помирилися.

Ще одна думка точила його мозок: лише Гегель розумів якоюсь мірою любов. Три рази бігав він від тарілки до книжкової шафи і порпався в книгах. Але творів Гегеля у нього не було. Тільки деякі книги або статті про нього, і він гортав їх, сьорбаючи суп: «Бажання», «Інше», «Визнання» — не те!

Задзвонив телефон. Знову Лія.

— Слухай, є розмова. Я вирішила не казати тобі нічого, але все-таки скажу. Ні, не по телефону, таких речей по телефону не кажуть... Щоправда, я не певна і тільки, коли достоту переконаюсь... Ні, краще зараз... Це важливо, боюсь, що воно так.. (Вони перекидалися уривчастими фразами: вона не могла зважитись на відвертість, а він не міг сказати всього через служницю, що вешталась поряд на кухні, — нарешті, йому вдалося вибрати мить і зачинити кухонні двері, — а також тому, що боявся почути правду)... Не треба гніватись, любий; якщо ти сердишся, значить, ти зрозумів... Я не впевнена на сто відсотків, проте... — одне слово, хотіла сказати йому, що завагітніла.

Біля телефону стояв стілець, і Америкі опустився на нього. Він мовчав, а Лія без упину гукала: «Алло! Алло!», — думаючи, що їх роз'єднали.

В таких випадках Америкі волів би залишатись господарем становища — адже він не хлопчик! — виступати в ролі спокійного авторитетного радника, захисника і водночас зберігати холодний, тверезий розум людини, яка твердо знає, що їй робити. Проте відразу ж розгублювався. До горла підкочував клубок, він не міг ні спокійно розмовляти, ні обміркувати доладу свої аргументи...

— Неможливо... Ти просто божевільна. Як же це... — і раптом його охопив гнів. Він швидко заговорив, почав дорікати їй: — І ти заявляєш мені отаке... І не усвідомлюєш... Як же ти можеш залишатися такою спокійною...

Отак він белькотав, поки вона, ображена, обурена, урвала його:

— Сам ти нічого не усвідомлюєш! Чуєте: я не усвідомлюю, що кажу! Мені слід було мовчати, якомога швидше самій обміркувати цю справу, назавжди порвати з тобою!

Америкі добре розумів, що оце його «не усвідомлюєш» стосувалось його самого, він же дорікав тільки самому собі; гіркота й тягар провини виливались у відразу до жінки, яка вскочила в халепу, а все через ризик, що міг призвести до непоправного факту, до довічного спільного майбутнього. А він уже подумував, що цей любовний зв'язок надто затягся: пора ставити крапку.

Водночас його не переставали мучити докори сумління: який же він егоїст, мужчині ж набагато легше викрутитися з такого становища. Хоробрість дівчини видавалась йому безмежною, благородною, і захоплення цією хоробрістю, замилювання її сумнівами, такими схожими на його власні, впевненість в тому, що в душі своїй він набагато кращий, ніж показав себе у першому бурхливому пориві, що він може апелювати до свідомої урівноваженості й почуття відповідальності, — все це спонукало його швидше сказати:

— Не турбуйся, любя, я ж нікуди не підуся, я з тобою, щоб там не трапилось...

Голос її відразу полагіднішав, у ньому забриніли втішливі нотки:

— Та я тільки хотіла сказати, якщо...

Тут Америкі знов злякався, а чи не зайшов він надто далеко: вона ще забере собі в голову, що він не проти дитини; тож він спробував окреслити свої наміри чіткіше:

— Люба моя, це дуже проста справа, я про все подбаю, бідолаха. Заспокойся, два-три дні, і ти забудеш...

А з того кінця дроту голос раптом став різкий, пронизливий, майже писклявий:

— Що ти там верзеш? Про що подбаєш? Тебе це не обходить: дитина моя! Схочу то й народжу! А тебе я ні про що не прошу! І бачити тебе не хочу! Дитина виросте без тебе і навіть не знатиме, хто її батько!

Ну, це ще не значить, що вона справді хоче мати дитину, — просто демонструє властиву жінкам відразу до легковажних вчинків чоловіків. Та Америкго все ж стривожився:

— Стривай, не можна ж так, так просто дітей на світ не пускають, це ж несерйозно, безвідповідально... — белькотав він далі, але вона урвала його тираду, поклавши трубку.

— Я вже попоїв, можете прибирати, — сказав Америкго служниці.

Він знову сів біля книжкової шафи і замислився. Ось, тільки що, він сидів собі отут спокійний, бездумний, і раптом той час став таким недосяжно далеким. Але найсильніше він відчував якесь приниження. Народження дитини, передусім, суперечило його поглядам. Америкго був затятим прибічником обмеження розмноження, всупереч тому, що партія виступала проти цієї точки зору. Ніщо його так не обурювало, як та безтурботність, з якою розмножувались народи. І чим бідніші й відсталіші люди, тим вони плодовитіші, і не тому, що хочуть дітей, — просто звикли нерозважливо підкорятись природному потягові. Але, щоб посідати отаку непримирнену позицію, треба самому бути щодо цього на висоті...

До того ж, усе, пережите ним за цей час в «Коттоленго», лежало на свідомості важким тягарем — оці народжені на муки істоти були німим обвинуваченням тим, хто плодить собі подібних. Йому здавалось, що ці жахливі, закарбовані в свідомості картини не минуться безслідно: здавалось, ніби він сам став вагітною жінкою, чутливою до всього, як фотоплівка, або ж що в ньому вже давно відбувається атомний розпад, внаслідок чого він зможе дати життя лише поколінню виродків.

Як же тепер повертатись до книг, до загальних міркувань? Книги, що їх він розгортав, проповідували протилежні погляди. Взяти хоча б біблію, з її проблемою продовження роду... свого, а Маркс — він теж не хоче обмежувати людську плодовитість, бо впевнений у невичерпних багатствах землі. Але ж нині людському родові загрожує зовсім інша небезпека!

Він уже запізнився; на дільниці його чекають, щоб дати можливість перепочити іншому, треба бігти. Але він іще раз подзвонив Лії, хоча й не знав, про що саме буде говорити:

— Послухай, Ліє, мені пора, знаєш, я...

— Тс-с, — відповіла вона: пластинка грала, як і раніше, неначе попередньої телефонної розмови зовсім не було; Америкго раптом знову хопило бажання почати дискусію («Отак-то: ніщо її не хвилює, живе собі за законами природи, і важить для неї тільки логіка фізіології, а не розуму!»). Водночас він відчув заспокоєння: Лія завжди залишалась сама собою.

— Тихше... Прослухаймо до кінця...

XII

Певну кількість виборців «Коттоленго» становили хворі, які не могли покидати ні ліжка, ні палати. Такі випадки передбачені законом: з комісії виділяється кілька чоловік, так звана «окрема комісія», яка й вирушає збирати голоси хворих на «місці лікування», тобто там, де хворі лежать. До цієї «окремої комісії» увійшли: сам голова, секретар, уповноважена в білому і Америкго. Комісії виділили дві скриньки (в одній були складені виборчі бюлетені, друга мала служити урною), журнал-реєстр та «список голосуючих за місцем лікування».

Взяли всі ці причандали й пішли. Один з «розумних» повів їх угору сходами. Це був невеличкий, дебелий хлопчина з неправильними рисами, стриженою довбешкою і густими бровами, що зрослись на переніссі. Він дуже старанно виконував свої обов'язки; і, здавалось, потрапив сюди через якусь помилку, можливо, через своє потворне обличчя.

— В цій палаті їх четверо, — сказав він, відчиняючи двері.

Це була довга кімната з проходом між двома рядами білих ліжок. Очі після темряви на сходах аж заболіли від сліпучого світла, що, можливо, тільки й врятувало комісію від страшного видовища, допомогло спершу не помічати оті форми тілесного кольору, що витикалися з куп білих простирадел і подушок, полегшило перехід від звукових до зорових образів. З кутка палати лунав якийсь пронизливий, тваринний крик: «гі-і! гі-і! гі-і!», з іншого ліжка йому відповідав хрипкий сміх чи гавкіт: «га! га! га!»

Пронизливо кричав хлопчик з малесеньким червоним личком на реб'ячій голові (самі тільки очі й широко роззявлений рот, мов у застиглому реготі). Одягнений у білу сорочку, він сидів, вірніше стирчав з ліжка, як та рослина з горщика. Рук у нього зовсім не було видно; оця людина-рослина-риба коливалася вгору і вниз, нахилиючи тулуб-створ за кожним «гі-і! гі-і! гі-і!». А «га-а!

га-а! га-а!» вилітало з паці іще безформнішою, потворнішою істотою, з налітою кров'ю хижою голівкою. Потвора мала руки, а може, й плавники, — вона ворушила ними під простирадлом, яким була сповита; інші потвори, очевидно, схвильовані появою людей в палаті, вторували їм багатоголосим хором, в якому подеколи вирізнялось і тут же замовкало, переходячи в здушений стогін, дике виття.

В палаті лежали дорослі, підлітки і діти, судячи з розмірів і таких ознак, як волосся, або колір шкіри (за цими ознаками, принаймні, визначають вік людини у зовнішньому світі). В одному ліжку непорушно лежав схожий на немовля велетень; велетенська підперта подушками голова, закладені за спину руки, підборіддя, уперте в груди, які переходили в опукле черево, втуплені просто себе невидуючі очі, пасма сивого волосся на широченному лобі, застигле в сумному подиві обличчя («Ця істота, мабуть, так і постаріла, не вийшовши із зародкового стану?»).

Священик (отой, поводатар по кабінах) вже чекав на них у палаті, він теж тримав у руці якийсь свій список. Уздрівши Америкіо, він спохмурнів. Та Америкіо в цю мить зовсім забув, що його сюди привело; межі обов'язків перемістилися хтозна-куди: йшлося вже не про «вияв волі народу», а про визначення: людина це чи ні.

Священик і голова підійшли до начальниці палати і назвали їй за списком чотирьох хворих, які мали право голосувати. Черниця показала їх. Інші черниці принесли ширму і столик — потрібні для голосування речі.

В кінці палати стояло порожнє застелене ліжко; сам пацієнт, одягнений в шерстяну піжаму й зверху неї піджак, сидів біля ліжка на ослоні, по другий бік ліжка сидів старий чоловік у капелюсі, напевне, батько, що прийшов провідати сина. Син, розумово відсталый хлопчина, був нормальний на зріст, але з дещо скованими рухами. Батько луштив мигдальні горіхи і подавав зернята через ліжко, хлопець брав їх і повільно підносив до рота. І старий дивився, як той жує.

Люди-риби час від часу здійсмали крик, і щоразу черниця відходила від комісії, щоб втихомирити якогось, котрий надто вже галасував, хоч це не дуже й допомагало. Все, що відбувалось у палаті, було сукупністю паралельних, не пов'язаних одна з одною подій: кожне ліжко ніби замикало в собі окремих світ, ніяк не зв'язаний з довколишнім оточенням — от хіба що крики, якими вивродки спонукали один одного до ще більшого галасу. Оцими звуками — часом схожими на цвірінкання зграї горобців, а часом на тужливий стогін — вони виражали спільне хвилювання. І тільки чоловік з веле-

тенською головою лежав мовчки, непорушно, ніщо довкола не впливало на нього.

Америкіо й далі дивився на батька й сина. Син — довготелесий, з видовженим обличчям, неголений, був частково розбитий паралічем. Батько, селянин, одягнений по-святковому, дечим нагадував сина, а найбільше, мабуть, таким же довгастим лицем і довгими руками. Але не очима: в очах сина застиг якийсь тваринний беззахисний вираз, батькові ж очі підозріливо мружились на довколишній світ. Отак вони й сиділи на ослонах по обидва боки ліжка, впівоборота один до одного, і пильно дивились один одному в обличчя, не звертаючи ніякої уваги на те, що відбувалось навколо. Америкіо не зводив з них очей, мабуть, щоб відпочити (або й відгородитись) від інших видовищ, а може, тому, що його чимсь приваблювала оця пара.

Тим часом інші члени комісії брали голос у одного прикутого до ліжка хворого. Робилось це так: перед ліжком поставили столик, обгородили все ширмою, і за хворого — як за паралітика — проголосувала черниця. Ширму зняли, і Америкіо побачив: фіолетове, як у мерця, обличчя, роззявлений рот, оголені ясна, витріщені очі. І більше нічого не видно, крім цього обличчя на подушці; лежить непорушний, як колода, тільки й живого в ньому, що слабкі посвисти десь далеко в грудях.

«Але як вони сміють голосувати за тако-го?» — раптом спитав себе Америкіо: він лише зараз згадав, що його обов'язок — припинити беззаконня.

А ті вже обгороджували ширмою інше ліжко. Америкіо пішов за ними. Ще одне обличчя — безволосе, одутле, нерухоме, з роззявленим перекошеним ротом, витріщені очі, повіки без вій. Тільки цей був неспокійний тип.

— Тут якийсь непорозуміння! — мовив Америкіо. — Хіба ж можна такого допускати до голосування?

— Так ось же його прізвище, — відказав голова, — Морін Джузеппе, — і, обернувшись до священика, запитав: — не помилились, він?

— Авжеж, ось довідка, — відповів священик. — Розладнання моторних функцій кінцівок. Матушко, адже ви його добре доглядаєте?

— Аякже! Бідний Джузеппе! — відгукнулась черниця.

Хворий почав підскакувати на ліжку, ніби його щоразу вдаряло електричним струмом, і стогнати.

Америкіо побачив, що далі мовчати не можна. Зробивши страшне зусилля, він вивався з полону своїх думок.

— Хвилиночку, — мовив він невиразним

голосом, знаючи, що повторюватиме завчені формули, переливатиме з пустого в порожнє, — а ваш виборець спроможний впізнати особу, яка голосує за нього? Чи здатен він виявити свою волю? Агов, я звертаюся до вас, синьйоре Морін: ви спроможні зроби́ти це?

— Стара пісня, — сказав священик голові, — матушка з хворими вдень і вночі, а їх запитують, чи знають вони її, чи ні, — він похитав головою і єхидно захихотів.

Матушка усміхнулася, але усмішкою, зверненою до всіх і ні до кого. «Проблеми — пізнають її чи ні — для неї не існує», — міркував Америкго; далі йому спало на думку порівняти погляди старої черниці і погляди селянина, який просиджував цілісіньку неділю в «Коттоленго», вдивляючись в очі сина-ідіота. Черниці байдуже, пізнають її хворі чи ні: добро, яке вона мала від них — за добро, що чинила — то добро загальне, жодна його часточка не пропаде марно. А старий селянин вдивлявся в очі свого сина, щоб той пізнав його, батька, щоб не втратити, не загубити, хай маленького, хай поганого, але все ж свого, що було йому сином.

Черниця — нехай навіть оця колода з виборчим посвідченням зовсім не пізнає її — турбувалася менше за всіх: вона робила все, щоб швидше покінчити з оцими виборами, однією з формальностей, якої від неї вимагав зовнішній світ і яка, — вона навіть не цікавилася, як саме, — підтримувала її; тож вона заходилася піднімати й підпирати паралітика подушками, аби створити враження, що той сидить. Та жодна поза не годилася для цього тіла, зодягненого в білу сорочку: руки звисали нерухомо, так само й ноги; кінцівки ніби намагались згорнутися в клубок у пошуках захисту від зазіхань довколишнього світу.

— А він хоч говорить? — спитав голова, піднявши догори палець, ніби прохаючи вибачення за висловлений сумнів.

— Ні, не говорить, синьйоре голово, — відповів священик. — Гей, ти — скажи щонебудь! Не відповідає. Видно, що не говорить. Але розуміє. Ти знаєш хто ти? Ти добрий? Га! Гляньте, розуміє. Зрештою, він уже якось голосував.

— Так, так, — підтвердила черниця, — цей завжди голосує.

— Він же не такий хворий, та й розуміє... — мовила уповноважена в білому, і незрозуміло було, запитання це, ствердження чи сподівання.

І, повернувшись до черниці, ніби бажаючи зробити і її співучасником запитання-ствердження-сподівання, запитала:

— Правда ж розуміє?

— Правда, — випростала черниця руки й потупила очі.

— Припиніть цю комедію, — різко сказав Америкго. — Не може виявляти своєї волі — не має права голосу. Зрозуміло? Треба мати хоч краплю поваги... І нема чого тут ламати голову.

Чекав, що його слова викличуть бурю. Але нічого: ніхто не заперечував. Зітхаючи, хитаючи головами, дивились члени комісії на покорчену істоту.

— Справді, він почуває себе гірше, ніж завжди, — впівголоса погодився священик. — А голосував — ще два роки тому.

Голова, показуючи Америкго реєстр, спитав:

— То як же з ним: викреслимо чи запишемо в протокол?

— Викреслимо. Обійдемося без протоколу, — не уважно відповів Америкго, — він саме бився над іншим питанням: що гуманніше — допомагати їм жити чи вмирати — і не знаходив відповіді.

Отже, він здобув перемогу в першій битві: не дав узяти голос у паралітика. Але ж це лише один голос. Що важить один голос? А «Коттоленго» ніби промовляв до нього своїми криками й стогонами: «Де ж твій вияв волі народу?»

— А як же двадцять сьомий? А п'ятнадцятий? — питала черниця. — А інші — голосуватимуть вони чи ні?

Священик зазирнув у список і наблизився до одного ліжка. Повернувся, хитаючи головою:

— І цей теж в тяжкому стані.

— Не впізнає? — спитала уповноважена в білому, ніби в якогось родича, що прийшов на відвідини.

— В тяжкому стані, — відповів священик. — Нічого не вдієш.

— Викреслимо і цього, — сказав голова. — А хто ж четвертий? Де четвертий?

Але священик розумів, що номер не пройшов, і хотів якомога швидше покінчити з цією палатою.

— Якщо не може той, не можуть і інші. Ходімо далі, ходімо, — казав він і підштовхнув уперед голову, який звиряв із списком номери ліжок і, нарешті, зупинився перед нерухомим гігантом-немовлям з велетенською головою: він не знайшов четвертого і хотів дізнатись, чи оце, бува, не він. Але священик усе штовхав його:

— Ходімо, ходімо далі, видно ж, що всі вони в тяжкому стані.

— Але ж минулі роки і йому дозволяли голосувати, — промовила черниця таким тоном, наче говорила про ін'єкції.

— А тепер їхній стан погіршився, — відповів священик. — Тут уже одно з двох: хворому стає або краще або гірше.

— Зрозуміло. Не всі бідолахи можуть го-

лосувати, — мовила уповноважена, немовби вибачаючись.

— Авжеж, є й такі! — з усмішкою обізначалась черниця. — Оті аж ніяк не можуть голосувати, є й такі. Зазирніть, лишень, на веранду...

— Справді, можна подивитись? — спитала уповноважена.

— А чому б ні, ходіть сюди, — запропонувала черниця, відчиняючи скляні двері.

— Якщо вони дуже страшні, я не піду, — мовив секретар.

Амеріго теж відступив назад.

Черниця усміхалась:

— А чого боятись: всі вони сумирні хлопчики...

Двері виходили на терасу чи веранду, і там, на півколом розставлених стільцях, спершись на підлокітники, сиділи юнаки, стрижені, але неголені. На них були смугасті халати, довгі поли яких сягали підлоги, прикриваючи горщики під стільцями й смердючі нечистоти, що часом виливались під голі ноги, озуті в черевики на дерев'яній підошві. Їх об'єднувала братня подібність мешканців «Коттоленго»: незмінний вираз обличчя з роззявленим ротом неправильної форми; кожен шкірився поганими зубами, і важко було розібрати, чи то він сміється чи плаче, а голоси зливались у суцільну какофонію сміху й плачу. Перед ними стояв наглядач — один з цих грубих, але рішучих хлопців — і підтримував порядок, вимахуючи палицею. Він піднімав її щоразу, коли хтось починав йорзати на місці, робив спробу підвестись, загривався з іншими або зчиняв надто сильний галас. На склі веранди грало сонце, юнаки сміялися, дивлячись на зайчики, щоб тут-таки люто вишкіритись чи загорлати на сусіду, і так само швидко забували про свої сварки.

Комісія якийсь час спостерігала цю картину з-за порога, а потім повернула назад, через палату. Черниця йшла попереду.

— Ви свята, — улесливо говорила до неї уповноважена в білому. — Якби не було таких добрих душ як ви, то оці нещасні...

Стара черниця звела на неї ясні, радісні очі, так ніби вже потрапила в райський сад, і відповіла на похвалу звичними скромними фразами про любов до ближнього; з її уст вони звучали природно, бо ж усе мусило здаватись їй природним, у неї не повинно було виникати ніяких сумнівів, якщо вже вона раз і назавжди щиро поклала собі життя для нещасних істот.

Навіть Амеріго хотілось висловити їй своє захоплення й співчуття, але в уяві його складалась ціла промова про те, яким, на його думку, має бути устрій, де така жінка уже не вважалась б святою, бо кількість подібних до неї зросла б, вони б не стояли осторонь

від суспільства, не виділялись своїм ореолом святості; жити для загальної мети було б набагато природніше, ніж для мети обмеженої; взагалі, кожен тоді зміг би відкрити себе повністю, виявити свої приховані, потаємні особисті здібності, спрямувати їх на виконання громадських обов'язків, а все для загального добра...

Проте чим впертіше він чіплявся за ці думки, тим більше помічав, що не це в нього зараз на серці, а щось інше, що важко передати словами. Після відвідання палати його точила інша думка — про селянина та його сина: очам Амеріго відкрилася ще не досліджена ним область.

Черниця вибрала палату свідомо, добровільно, віддала себе — відмовившись від благ цього світу — повністю, і саме через це так відрізнялась від своїх пацієнтів, залишилась вільною й щасливою. Старий селянин, навпаки, не вибрав нічого, він не хотів пут, що прив'язали б його до палати, життя його минало десь далеко, на шматку землі, але щонедалі він приїжджав сюди, аби побачити, як жує його син.

Нарешті хлопець-ідіот скінчив свій довгий сніданок. Після цього батько і син, як і раніше, сиділи з обох боків ліжка, тримаючи на колінах важкі, жилаві, кістляві руки, схиливши набік голови, — батькова під капелюхом, синова стрижена, мов у рекрута, — і скося дивились один на одного.

«Оці двоє, — подумав Амеріго, — потрібні один одному такі, як є».

XIII

Находив вечір. «Окрема комісія» все ще ходила від палати до палати — тепер уже на жіночій половині. Здавалось, оцьому голосуванню, без відриву від ліжка, з розбірними ширмами, не буде кінця. Часом якась хвора забирала хвилин десять, а то й п'ятнадцять.

— Готово, синьоро? Можна забирати?

З-за ширми чувся стогін.

— Ну як, уже згорнули бюлетень, синьоро?

Приймали ширму: бюлетень лежав розгорнутий, чистий, іноді з кляксою або якоюсь кривулькою.

Амеріго пильнував, щоб хвора лишалась за ширмою сама, незважаючи на всілякі довідки про недостатній зір або розладнання моторних функцій. Вже навіть і мови не було про те, щоб ставити хрестик за хворого — Амеріго був невблаганний: «...хвилиночку, не може сама — не голосує».

Відколи він трохи призвичаївся до цих нещасних, його політична місія уже не ле-

жала на плечах таким тягарем. Доти, заплутавшись у павутинні об'єктивних суперечностей, Амеріго покірно готувався до найгіршого, але отам, у першій палаті, він розірвав її, і з очей спала полудна, віднини все стало на свої місця; він розумів, що саме можна і треба вимагати від суспільства, а що й від себе самого, до чого доходить особисто, якщо існує така можливість взагалі.

Всі знають, як воно буває, коли ти, здається, все збагнув: якоїсь наступної миті силкуєшся усвідомити, що ж саме, але думки розбігаються. В Амеріго, можливо, мало що змінилось.

Але врешті він, здається, зрозумів і суть своїх стосунків з Лією. Комісія саме переходила зал з високими склепіннями, що сходились на капітелі центрального пілястра, ледве освітлений матовими лампочками. На білих простирадлах лежали розбиті паралічем руки, неначе червоні або жовті гілки. Десь від підніжжя пілястра, з ліжка, лунав невпинний пронизливий крик; на подушці виднілась якась голівка в чепчику — Амеріго одразу відвів погляд — здається, дівчинка; все її єство виливалось у цей ритмічний крик, а довколишнє оточення — меблі, примари на подушках — здавалось, служило тільки оцьому дитячому зусиллю вижити; хор із стогонів і хрипіння ніби підтримував цей майже безтілесний зойк.

І от на загальному тлі, десь серед оцих ліжок, що ховали в напівтемряві все зло, яке накидається на жіноче тіло, він побачив Лію, але яку: самий тільки сум сірих очей, тінь переляку в їхній глибині, що його ні прогнати, ні заспокоїти, розпущене по нижніх плечах волосся, — дика лісова істота, русалка, яка одразу втече, спробуй лишень торкнутись її, — беззахисні груди — все в ній прагнуло захисту, милосердя. Як же висловити їй свої думки: тільки додумався, а вона крутнулась, засміялася, глянула з-під накуплених брів сірими ворожими очима, волосся заметлялося біля стегон, струнки ноги легко пішли вперед, вона ніби хотіла струсити щось із себе. Але зараз оцей сон з розплющеними очима, — про Лію, про кохання, схоже на постійний поєдинок, кориду, — ніби й не суперечив більше оцим тіням на ліжках: все, як мотузки, сходилось в один заплутаний вузол, який, на жаль, часто (або й завжди) зв'язує між собою людей. Отак на протязі однієї секунди він, либонь, зрозумів, як в значення слова «любов» можуть вкладатися, наприклад, щось схоже на його стосунки з Лією і мовчазна недільна зустріч батька й сина в палаті «Коттоленго».

Його до того схвилювало це відкриття, що не терпілось якомога швидше поговорити з Лією, тож, побачивши відчинені двері одно-

го з кабінетів, він попросив у черниці дозволу подзвонити по телефону. Ліїн номер був зайнятий.

— Я зайду трохи пізніше, з вашого дозволу... Дякую.

Після цього він час від часу мотався між «окремою комісією», що посувалась від палати до палати, і телефоном, який ніяк не хотів звільнитись, і дедалі менше знав, що він скаже Лії, бо зараз хотілось розповісти їй багато чого: про вибори, «Коттоленго», про жахи, які там побачив, але черниця вешталася туди й сюди — не вдається, мабуть, поговорити як слід.

Щоразу при сигналі «зайнято» Амеріго відчував роздратування й полегшення водночас: він побоювався, що розмова знов торкнеться отого питання, а йому не хотілось зараз повертатися до цієї проблеми. Щонайбільше він хотів якось дати їй зрозуміти, що їхні погляди в цьому питанні не зовсім збігаються.

Отак, сподіваючись, що телефон дівчини і досі зайнятий, він набирав і набирав її номер.

Нараз лінія звільнилась, і Амеріго почав розмову звичайним запитанням: чому завжди так довго зайнятий її телефон.

Лія відповіла: дурниці, все між ними залишається як і раніше. «Залишається як і раніше!» Нині Амеріго хвилювало інше, він навіть не замислювався над її словами, слухав тільки самі звуки — як музику.

Нараз він нашорошив вуха.

— ...не знаю, в чому я буду ходити, — казала Лія, — може, взяти з собою демісезонне пальто? Яка, по-твоєму, зараз у Ліверпулі погода?

— Що-о? Ти не збираєшся, бува, знов до Ліверпуля?

— Авжеж, їду. Завтра. Від'їжджаю завтра.

— Що то ти плетеш? Чого тобі туди їхати?

Оці слова про подорож до Ліверпуля стривожили Амеріго й заспокоїли водночас: розвіялись усі попередні страхи. Але, з другого боку, вони збили його з пантелику: Лія завжди вирішувала все несподівано. Що ж, Лія була і залишиться Лією — це теж заспокоювало.

— Наче ти не знаєш: їду в Ліверпуль у гості до тітки.

— Ти ж уже була передумала їхати.

— Так, але ти сказав мені «забирайся».

— Я? Коли?

— Учора.

— Знов за старе, як завжди. Ну, сказав тобі «забирайся!» в розумінні: забирайся к бісу, не мороч голову мені отим Ліверпулем і своєю тіткою, і зараз міг би сказати «забирайся!», не маючи й на думці проганяти тебе туди.

— Але ж ти прямо сказав мені: «забийся!»

— Ти схожа на того, хто розуміє усе буквально так, як воно сказано!

Лія аж збісилася:

— Хто такий той, про кого ти говориш? Що ти маєш на увазі? — так ніби Америкі сказав щось страшенно образливе.

І Америкі, навісніючи від люті, не знав, як урвати цю розмову, усвідомлюючи водночас, що для цього досить лише покласти телефонну трубку.

XIV

Останні голоси мали збирати у черниць, прикутих хворобою до ліжка. Уповноважені проходили довгими спальними кімнатами, йшли між рядами ліжок з балдахінами і білими завісками, звідки, як з рамки портрета, виглядала яка-небудь стара черниця, підперта подушками; вона стирчала з-під ковдри у повному своєму вбранні (аж до свіжонакрохмалених крил очіпка). Монастирська архітектура (десь, мабуть, з половини минулого століття, хоча, здавалось, вона існувала поза всяким часом), причандалля, одяг створювали картину, яка була іще в монастирях шістнадцятого століття. Америкі вперше ступав ногою в таке місце.

Тут голосування проходило жвавіше. Бюлетень клали на тацю і подавали на коліна черниці, що сиділа в ліжку, потім білі завіски балдахіна затягувались, «Проголосували, шановна?», завіски розсувались, бюлетень опускався в скриньку. З-поміж завісок одного ліжка виглядала старезна черниця, обкладена горою подушок, з великим білим нагрудником, в очіпку, що своїми крильми торкався стелі балдахіна. Голова, секретар і уповноважені здавались поряд з нею зовсім маленькими.

«Ми, мов Червона Шапочка, прийшли в гості до хворої бабусі, — подумав Америкі. — А що, коли, розсунувши завіски, замість бабусі раптом побачимо вовка?».

XV

І знову всі члени комісії зібралися в приміщенні виборчої дільниці. Виборці вже не сунули лавиною: невідмічених прізвищ у списку залишилось зовсім мало. Коли спало загальне нервово напруження, у голови почалась протилежна реакція: він розвеселився, аж підстрибував.

— Завтра балотування, і кінець! Вважайте, що ми виконали наш обов'язок, синьйори! Принаймні чотири роки не треба буде думати про цю справу.

— Навпаки, тільки почнете думати... — пробурмотів Америкі, вже передбачаючи, що сьогоднішній день впишуть в історію як одну з дат італійського занепаду (однак він помилявся: горезвісний «шахрайський закон» таки не пройшов, Італія посувалась уперед, дедалі більше виявляючи свій дволикий образ).

Уповноважені саме обступили одного з останніх виборців, якогось чоловічка в береті. Цей не мав рук від народження: з руків стирчали кукси. Стулюючи їх, мов два велетенські пальці, він міг орудувати навіть найдрібнішими речами (олівцем, аркушем паперу); проголосував він сам, сам і згорнув бюлетені.

— Я все вмю робити, навіть сам запалюю сигарету, — сказав чоловічок і тут же звичним швидким рухом витяг з кишені пачку, підніс її до рота, висмикнув сигарету зубами, затис коробку сірників під пахвою, запалив, затагся — все це спокійно, невимушено.

Навколо з'юрмилась усі, розпитуючи, що саме він уміє робити, як і де цього навчився. Той відповідав короткими, уривчастими фразами; своїм червоним, непорушним, байдужим обличчям він нагадував старого робітника.

— Я усе вмю, — повторював він. — Мені п'ятдесят років. Виріс у «Коттоленго».

Говорив він, задерши підборіддя догори, з суворим, майже пихатим виглядом. Америкі думав: людина здобуває перемогу навіть над жорстокими біологічними мутаціями; і вбачав у будові людини, в її одязі й поведінці риси, які вигідно відрізняють трудяще людство, навіть калік, від усякої досконалості його класу, хай здатного до самопербудови, до утвердження вирішальної ролі людини-творця.

— Я вмю виконувати найрізноманітнішу роботу, — вів далі чоловічок у береті. — Навчили мене черниці. Тут, у «Коттоленго», ми робимо все самі. Працюємо в майстернях, робимо все, що скажуть. У нас тут своє місто. Я все життя прожив у «Коттоленго». Я маю все, що треба. Черниці дбають про те, щоб у нас усе було.

Він був упевнений і непохитний у своїй упевненості: страшенно пишався своїм умінням і тим, що він частка устрою, який зробив з нього те, чим він є.

— А ви любите черниць? — запитала у чоловічка уповноважена в білій блузці, жадаючи почути щось приємне, бодай наприкінці дня.

Чоловічок і далі відповідав сухо, майже вороже.

— Черниці мене, спасибі їм, всього навчили. А без черниць я б нічого не вмів. А зараз умю все. Я нічого не можу сказати супроти

черниць. Нема людей добріших за черниць...

Він підійшов до вікна. На заході, в прогалинах між сумними будівлями червоніли клапті неба. Сонце вже сховалось, але за чітко окресленими дахами й шпилями пала-ла заграва, освітлюючи двори міста в диво-вижній, небаченій перспективі.

У дворі жінки-ліліпутки штовхали візок з хмизом. Візок важко рухався вперед. На під-могу підійшла жінка-велетень, підштовхнула

візок і майже бігом покотила перед себе. Вона голосно засміялась, сміялися й ліліпут-ки. Ще одна, теж височенна, замітала двір сорговою мітлою. А одна, гладка-преглад-ка, застрігшись у високі голоблі, тягла візок-бак на велосипедних колесах — мабуть, вез-ла суп хворим.

*З італійської переклав
Петро СОКОЛОВСЬКИЙ*